
प्रकरण चौथे

‘आता उजाडेल’ कादंबरीचे : वाङ्मयीन परीक्षण

प्रकरण चौथे

‘आता उजाडेल’ कादंबरीचे : वाड्मयीन परीक्षण

प्रास्तविक :

माधव कोंडविलकर यांनी ‘मुक्काम पोस्ट देवाचे गोठणे’, ‘कळा त्या काळच्या’, ‘अजून उजडायचं आहे’, ‘छेद’, ‘वेध’, ‘डाळ’, ‘झपाटलेला’, ‘देशोधडी’ इत्यादी कादंबन्या लिहिल्या आहेत. या कादंबन्यानंतर लिहिलेली ‘आता उजाडेल’ ही कादंबरी महत्त्वपूर्ण आहे. ‘आता उजाडेल’ ही त्यांची नावारूपाला आलेली उल्लेखनीय कादंबरी होय.

या कादंबरीत माधव कोंडविलकर यांनी चांभार जातीचे दुःख मांडले आहे. पण या दुःखाचे रंग वेगळे आहेत. या दुःखाची तन्हाही वेगळी आहे. केवळ सवर्णीय व दलित यांच्यात उचनीचता आहे असे नाही तर दलित जातीत ही उचनीचता आहे. त्याच्यांमध्ये हा महार, हा मांग, हा चांभार असे भेद दिसतात. चांभार, महार हे मांगांना आपल्यापेक्षा कनिष्ठ समजतात, तर महार-मांग यांच्यात रोटी बेटी व्यवहार होत नाहीत. या कादंबरीत असे दिसून येते की, सवर्ण अस्पृश्यांना छळतात तसे दलित ही आपल्या जातीच्या माणसांना छळतात. येथे प्रत्येक जातीकडे श्रेष्ठतेची भावना जास्त असलेली दिसते. ‘आता उजाडेल’ या कादंबरीत याचे विदारक वास्तववादी चित्रण लेखकाने केले आहे. या कादंबरीत महार आणि चांभार जातीतील भेद किती अमानुष असतात. याचे वर्णन वाचत असताना वाचक अस्वस्थ होतो.

‘आता उजाडेल’ या कादंबरीमध्ये लेखकाने आव्हान देणारा वेगळा विषय मांडला आहे. या कादंबरीत येणारे दलित समाजाचे दुःख हे एका जातीचे दुःख नाही.

दलित समाजातही वेगळी अशी वर्णव्यवस्था आहे, तिच्या व्यापक विषमतेतून व्यक्त होणारे परिणाम ‘आता उजाडेल’ कांदबरीमध्ये दिसतात. ‘आता उजाडेल’ ही कांदबरी दलित अंतर्गत दुःखाचे वेगळे दर्शन घडवणारी, वेगळा विषय हाताळणारी दलित कांदबरी आहे हे तिचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे.

भारत स्वतंत्र्य झाला असतानाही या देशात असतानाही या देशात अस्पृश्यता नष्ट झाली नाही. डॉ. बाबासाहेब यांनी यासाठी लढे दिले आहेत. पाण्यासाठी सत्याग्रह केला. कायद्याने अस्पृश्यता मानणे हा गुन्हा ठरवण्यात आला. पण प्रत्यक्षात गावागावत वेगळे चित्र होते. तेथे अस्पृश्यता ठाण मांडून उभी होती. याचे प्रभावी दर्शन लेखकाने या कांदबरीतून घडवले आहे.

दलित समाजातील तरूण किंतीही शिकला तरी समाजाच्या नजरेत त्याची किंमत शून्य असते. याचेही दर्शन ‘आता उजाडेल’ कांदबरीमध्ये घडते. याबाबत कोंडविलकर म्हणतात, “‘जात ही माणसाला गोचडीसारखी चिकटलेली असते. ती त्याच्या रक्तातल्या पेशीत भिनलेली आहे.’”^१ या प्रकारचे जातीचे दुःख लेखकाने ‘मुक्काम पोस्ट देवाचे गोठणे’ मध्ये मांडले आहे.

माधव कोंडविलकर यांनी भावी पिढीला उदात्त अशी विश्वव्यापक दृष्टी ‘आता उजाडेल’ कांदबरीद्वारे दिली आहे. शोषित समाजाचे दुःख, दारिद्र्य, अज्ञान यातून निर्माण होणारी शोकात्म परिस्थिती हा माधव कोंडविलकर यांच्या साहित्याचा गाभा आहे.

‘आता उजाडेल’ चे संविधानक :

‘आता उजाडेल’ कांदबरीचा नायक सुधीर वाघमारे आहे. तो महार जातीचा आहे. लहानपणापासून सुधीरच्या अवतीभोवती जे अनेक प्रसंग आले, त्याचे सखोल

वर्णन प्रस्तुत काढंबरीमध्ये आले आहे. या काढंबरीची सुरुवात नायक सुधीर एस.टी. बसमधून सहयाद्री घाट उतरून नोकरीच्या ठिकाणी येतो. ‘महाराचं पोरं किती शिकलं तरी ते महाराचं’ असे सर्वण समाजाचे लोक म्हणतात. तेव्हा अशा जुन्या विचारांच्या लोकांपासून दूर येण्याचा निर्णय घेतला. तसेच डॉ. बाबासाहेब यांनी याच प्रदेशातील महाडच्या तळ्यावर सत्याग्रह केला. त्याबद्दल सुधीरला कोकणाच्या मातीबद्दल फार प्रेम वाटत होते. म्हणून तो कोकण भागात नोकरी करण्याचा विचार करतो.

सुधीर वाघमारे एम. ए. होतो. मोठ्या आनंदाने आपल्या गावी येतो. पण गावात त्याचं कौतुक नाही. महाराचं पोर एम. ए. झालं तरी शेवटी महाराचं राहणार, गावकच्यानी शिकलेला म्हणून आपल्यावर प्रेम करावे असे सुधीरला वाटते. पण गावकच्याचा त्याला वाईट अनुभव येतो. त्यामुळे त्याला सर्वांची चीड व संताप येतो.

सुधीर एम.ए.चे शिक्षण पूर्ण करून कोकणातील ‘वठार’ गावी प्राध्यापक म्हणून नोकरीसाठी येतो. तेव्हा बापूसाहेब होनाळकर यांनी वासुदेव पवाराच्या घरी सुधीरच्या राहण्याची व्यवस्था केलेली असते. येथून काढंबरीतील कथानकाला सुरुवात होते. सुधीरच्या कॉलेजमधील विद्यार्थींनी नलिनी व सुधीर यांच्या प्रेमाचे सविस्तर वर्णन या काढंबरीमध्ये आले आहे.

सुधीर हा ‘लातूर’ जिल्ह्यातील असल्याने त्याला कोकणातील कोणी व्यक्ती ओळखीची नसते, म्हणून बापूसाहेब होनाळकर सुधीरच्या राहण्याची सोय वासुदेव पवारच्या घरी करण्यास सांगतात. वासुदेव पवार हा चांभार जातीतील असतो. पण सुधीर हा महार जातीचा असल्याने त्याला चांभार लोक कमी लेखतात. त्यामुळे चर्मकार समाजातील लोक वासुदेवने खालच्या जातीतील मुलाला घरी ठेवून घेतल्याने त्याचा छळ करतात. हे सर्व जाणून चांभार लोक आपला विटाळ पाळतात याची

सुधीरला खंत वाटते. वासुदेव पवार याच्या कुटुंबियांना होत असलेला त्रास पाहून सुधीर खोली सोडून मुन्शीसर यांच्याकडे राहायला जातो. वठारवाडीतील लोक सुधीरला त्रास देतात. त्याचे मूळ त्यांच्यात असणारे अज्ञान आणि शिक्षणाचा अभाव यात आहे. याविषयी सुधीर म्हणतो, “महार, मांग, चाभार, ढोर आणि भंगी इत्यादींची दुःखे सारखीच असतात. फक्त मार्ग वेगळा आहे.”^३ परंतु ही माणसं जाती अंतर्गत कशी लोकांची हेळसांड करतात हे दिसते.

चर्मकार समाजामध्ये जातपंचायत महत्त्वाची मानली जाते. नलिनी ही दुसऱ्या जातीतील मुलाबरोबर लग्न करणार असते त्यावेळी जातपंचायत बसते. चर्मकार समाजातील लोक नलिनीला सुधीर बरोबर लग्न करणार नाही म्हणून शापथ घ्यायला लावतात. यातून चांभार जातीतील अंधश्रधा, जातपंचायत, रूढी पंरपरा यासारख्या पारंपरिक गोष्टी पाळल्या जातात. नलिनीला कुलकर्णीसर यांच्या घरी भूमिगत ठेवले जाते. पण नदीत उडी मारून जीव दिल्याचं वृत्त धडक कोकण समाचार मध्ये येते. यावरून लेखकाने वार्ताहरावर प्रकाश टाकला आहे. कारण नलिनीला मृत्यू झाला नसताना देखील वार्ताहराच्या चुकीने बातमी कशी प्रसिद्ध होते. हे या प्रसंगावरून दाखवून दिले आहे.

नलिनी व सुधीरचे लग्न होण्यासाठी कुलकर्णीसर आणि मुन्शीसर कसे धडपडतात याचे चित्रण कादंबरीत आलेले आहे. रामजी पवार सारखी व्यक्ती, नलिनी पळून गेली ती सुधीरनेच पळवून नेली. असे समजून मुन्शीसरांना म्हणतात, “लवकर सांगा आमची पोर कुठं आहे?”^४ अशा प्रकारचा आरोप चर्मकार समाजातील लोक करतात. ज्या मुस्लिम लोकांना आपण शत्रू मानतो. पण प्रत्यक्षात या कादंबरीमध्ये तसे न घडता त्या व्यक्ती सुधीरला आपल्या कुटुंबातील व्यक्तीप्रमाणे वागवतात. गफूरमियाँ रामजी पवारला म्हणतो की, “तुम्ही दुसऱ्यांच्या घरात परवानगीशिवाय घुसताय आणि

उलट त्यांचा अपमान करतात. हा तुमचा गुन्हा आहे!”^४ यावरून गफूरमियाँचा सुधीरविषयी असणारा जिव्हाळा दिसतो.

सुधीर ‘वठार’ या गावात आल्यापासून त्याला आलेले जातीचे अनुभव कटू होते. त्या विचारांनी तो दुःखी-कष्टी होतो. जात माणसाला अशी गोचडीसारखी चिकटलेली असते. याचा अनुभव त्याला गावात वारंवार येऊ लागला. जानवं तोडता येईल, पण माणसाला चिकटलेली जात कशी काढता येईल? कापून टाकण्यासारखा तो काय अवयव आहे? जात म्हणजे हिंदूच्या रक्तात भिनलेल्या पेशी आहेत. स्पृश्यांकदून तो अपमानित होत होता आणि अस्पृश्यांकदूनही त्याला शिव्याशाप खावे लागत होते.

सुधीरच्या वाड्यातल्या लोकांनी आपल्या जातीचा नाही म्हणून त्याचा छळ केला. वाडीतून बाहेर काढले. तो शेवटी मुस्लिम वस्तीत रहायला येतो. सुधीर वाघमारे सारख्या एका उच्चशिक्षित तरूणाची व्यथा या कादंबरीत मांडली आहे. त्याचबरोबर सुधीर विचाराने पुढारलेला आहे याचे दर्शनही येथे घडविले आहे.

जातीतल्या लोकांनी नलिनीला दिलेल्या त्रासामुळे तिला ताप भरतो त्यावेळी सुधीर तिला समजावतो, तेव्हा नलिनी म्हणते, ‘आपली माणसं असं का वागतात, याचाच मी विचार करते आहे.’ आपल्या माणसांनी आपल्याला समजून घ्यायला हवं, आपल्याशी वैर धरता कामा नये त्यामुळे ती दुःखी होते. तापाने ती फणफणत होती. तिच्या डोळ्याच्या कडा लाल झाल्या होत्या. नलिनी आपल्या जातीतल्या लोकांनी दिलेल्या वागणुकीमुळे चिंताग्रस्त आहे. शिक्षणाने डोळस बनवलेली नलिनी आपल्या जातीतील लोकांच्या असंस्कृत वागण्याने, अशिक्षितपणाने, त्यांच्या मागासलेपणाने संरक्षणहीन वृत्तीने चिंताग्रस्त झाली आहे.

चिंताग्रस्त मनाने ती अंधारात खूप वेळ पाहात राहिली. मनात म्हणाली, या लोकांची कशी काय सुधारणा होणार जुनाट विचारातून कधी बाहेर पडणार, कितीतरी वेळ ती विचारकरीत उभी होती. या तिच्या चिंतेमध्ये नवसमाजनिर्मिती आहे.

सुधीर व नलिनी यांनी आपला प्रेमविवाह ‘सत्यशोधक समाजोक्त’ पद्धतीने केला. लेखकाने या विवाहाच्या माध्यमातून महात्मा जोतीराव फुले यांनी सांगितलेल्या ‘सत्यशोधक समाजोक्त’ विवाह पद्धतीवर प्रकाश टाकला आहे.

नलिनीला चर्मकार समाजातील लोक समजून घेत नाहीत तेव्हा सुधीर म्हणतो, “नलू, तू काही काळजी करू नको. त्या लोकांचं काही चुकलं असेल. पण आज ना उद्या ती चूक त्यांच्या लक्षात येईल. मग ते सारं विसरतील आणि एक दिवस ते आपल्याशी बोलतील. प्रेमानं वागवतील. अगं, रात्र झाली, अंधार झाला तरी पुन्हा उजडायचं आणि प्रकाश पडतोच! ”” अशा आशावादी दृष्टीने सुधीर नलिनीला धीर देतो. ‘आता उजाडेल’ काढंबरीचा उद्देश हा माणसाला महान मानणारा विश्वव्यापक दृष्टीकोन ठेऊन काढंबरीचा शेवट केला आहे.

अशाप्रकारे ‘आता उजाडेल’ काढंबरीतील कथानकाचे स्थूल स्वरूप आपण अभ्यासले. या काढंबरीचा सांगोपांग अभ्यास करू. यात प्रथम या काढंबरीत व्यक्तिचित्रणाचा अभ्यास करणे योग्य ठरेल.

व्यक्तिरेखा :

व्यक्तिचित्रण हा काढंबरीच्या कथानका इतकाच महत्वाचा घटक आहे. कथानकाला गतिमान करण्याचे काम व्यक्तिचित्रण करतात. व्यक्तिचित्रण शिवाय कथानक अपूर्ण रहाते. सुधीर वाघमारे हा काढंबरीचा मूलभूत घटक आहे.

सुधीर वाघमारे :

प्रा. सुधीर वाघमारे हा या काढंबरीचा नायक आहे. त्याची घरची परिस्थिती चांगली नसल्यामुळे त्याने अत्यंत प्रतिकुल परिस्थितीत शिक्षण पूर्ण केले. सुधीर हा एम.ए. झालेला एक सुशिक्षित तरुण आहे. तो कोकणातील वठार गावी प्राध्यापक म्हणून नोकरी करण्यासाठी येतो. कारण बाबासाहेब आंबेडकर यांनी याच प्रदेशातील महाडचा सत्याग्रह केला होता. तसेच ‘महाराचं पोरां किती शिकलं तरी ते महारचं’ असे त्याच्या गावातील सवर्ण समाजाचे लोक म्हणतात. अशा जुन्या विचारांच्या लोकांपासून दूर जावं म्हणून तो वठारगावी नोकरीसाठी येण्याचा निर्णय घेतो.

सुधीर वाघमारे यांची आर्थिक परिस्थिती चांगली नसल्यामुळे पैसे खर्च करताना तो दहा वेळा विचार करीत असत. नोकरीसाठी वठारला आल्यावर केवळ याच कारणासाठी तो हॉटेलवर न थांबता बापूसाहेब होनाळकर यांच्या घरी जातो. तेथे त्याला वेगळाच अनुभव यतो. बापूसाहेब होनाळकर समाजवादाचे डोस प्रथम बरे वाटतात. त्यामुळे प्रथमदर्शनी बापूसाहेब होनाळकर यांच्याबद्दल वाघमारे याला आदर वाटतो. आबासाहेब देशमुख यांनी दिलेली चिढी तो जेव्हा त्यांना दाखवतो. त्यावेळी बापूसाहेब हे सुधीर वाघमारे याची सोय स्वतःच्या घरी करण्याऐवजी वासूदेव पवार यांच्याकडे त्याची सोय करण्यास सांगतात. येथे बापूसाहेबांची कप्पा संस्कृती लक्षात येते. वाघमारे याची गरजू वृत्तीही कळते.

सुधीरला पुस्तकं वाचण्याची आवड आहे. तो निवडक आणि वेचक पुस्तक वाचत असे. पुस्तकावर त्याचे प्रेम आहे. पुस्तकाबाबत तो म्हणतो, “आपण कपडे किंवा दागिने जपून वापरतो. तशी पुस्तकंही वापरवीत. त्यांच्यावर प्रेम करावं. पुस्तक काय टाकाऊ वस्तू आहे? ती निर्जीव असली तरी आपल्याशी बोलत असतात, हितगुज करीत असतात, ज्ञान देत असतात.”^६ यावरून सुधीर वाघमारे याची

शिस्तप्रिय, ज्ञानिवृत्ती दिसते. पुस्तकावर जीवापाड प्रेम करणारा एक ज्ञानतपस्वी म्हणजे प्रा. सुधीर वाघमारे होय.

एवढा ज्ञानी माणूस असूनही केवळ महार समाजातील म्हणून गावातील सर्वर्ण वस्तीत त्याला रहायला जागा मिळत नाही. तर चांभार समाजातील लोकांनी त्याचा आपल्यापेक्षा हीन जातीतील म्हणून सुधार वाघमारे याचा अपमान केला. त्याला वाडीतून बाहेर काढले. अतिशय अमानूष वागणूक दिली. माणूसच माणसाला हीन बनवतो आहे याचे दर्शन येथे घडते. या सर्व मानसिक त्रासामुळे सुधीर वाघमारे याला मुस्लिम वसाहतीत राहायला जावे लागले. या गोष्टीचे नलिनीला दुःख होते, ती रडवेली होऊन सुधीर वाघमारे याला म्हणते, “तुम्ही आल्यावर मला फार आशा वाटू लागली होती. तुमच्यामुळे तरी वस्तीतली मुलं सुधारतील, शाळेत जाऊ लागतील, पण उलटच झालं त्यांनी तुमचा छळ सुरू केला. नालायक आहेत मेले! त्यांना माणसांची किमंत नाही.”^७ यातून माणूसचिंतन व समाजचिंतन दिसते.

यावर सुधीर वाघमारे म्हणतो, “नलिनी, तू आपलं डोकं दुखवून का घेतेस? ज्यांना आपलं कल्याण कशात आहे हे कळत नाही, त्यांच्याबद्दल बोलून काय उपयोग आहे. त्यांनी मला हलक्या जातीचा म्हटलं याचं मला फारसं दुःख होत नाही. दुःख याचं होतं की, आपण सगळे मग ते मातंग असोत, महार असोत नाहीतर चांभार असोत दलित एकमेकांना आपले मानत नाहीत. एक दुसऱ्याला नीच समजतो. खरं म्हणजे आपणा सर्वांच दुःख एकच आहे. सर्वांची वेदना एकच आहे. आपण महार, चांभार, ढोर, मांग व भंगी – सगळे लोक सर्वर्ण व उच्चवर्णीयांच्या दृष्टीनं मागसलेले म्हणजे अस्पृश्य, दलित आहोत.”^८ ही वेदना घेऊन जगणारा सुधारक म्हणजे प्रा. सुधीर वाघमारे होत. सुधीर वाघमारे याचे नलिनीला दिलेले हे समजावणीचे उत्तर म्हणजे, समाजवादी विचारवंताने माणुसकीचा सांगितलेला धर्म होय.

प्रा. सुधीर वाघमारे हे समाजचिंतक आहेत. ते आपल्या समाज स्थितीबद्दल म्हणतात, “सुधारलेपण व माणसलेपण हे प्रत्येकाच्या आर्थिक परिस्थितीवर अवलंबून असतं. आपल्या समाजाची आर्थिक परिस्थिती कुठे चांगली आहे? आपल्या लोकांच एक तरी स्वतःच दुकान आहे? एका माणसाकडे तरी जमीन आहे का? एकाची तरी शेती आहे का? एकतरी कुटुंब सधन आहे का? इतकच नव्हे, तर शौच्याला बसण्यासाठी या वाडीला जमिनीचा हक्काचा तुकडा नाही, की चप्पल शिवायला बसायला बाजारपेठेत जागा नाही. पाहावं तेव्हा सगळे लोक रस्त्याच्या कडेला, फाटक्या तुटक्या छत्रीखाली किंवा कंतानाच्या छपराखाली, गटाराच्या बाजूला बसून ऊन-पावसात माना मोहून वाहाणा टोपीत असतात.”^{१०} वाघमारे यांचे हे विचार म्हणजे स्वतःच्या समाजाचे चिंतन आहे, ते जसे ज्ञानी आहेत तसे समाजचिंतकही आहेत.

सुधीर मुन्शीसरांच्या घरी राहायला जातो तेव्हा त्याना वनिता विचारते, तुम्ही त्यांच्या घरी राहिल्याने बाटला नाही काय? यावर सुधीर उत्तर देतो, ‘आई मुसलमान म्हणजे माणसं नाहीत काय? जात वा धर्म कोणताही असो माणसं सगळी एकच आहेत ना?’ हे सुधीरने दिलेल्या उत्तरावरून त्याची माणसाकडे पाहण्याची समानतेची, मानवतावादी दृष्टी दिसते. जातीयतेविषयी सुधीर मत व्यक्त करताना म्हणतो, ‘जमिनीचं विभाजन करणारी बर्लिनची भिंत कोसळली. पण आमच्या देशातील गावाचं विभाजन करणाऱ्या भिंती अजून नाहीशा झाल्या नाहीत. दलित लोकांच्या दारिद्र्याला व अज्ञानाला येथील वर्णव्यवस्था कारणीभूत आहे. वासुदेव पवारांच्या घरी जेवण करीत असताना सुधीर म्हणतो, ‘जसा आपण रोटी व्यवहार करतो तशा पद्धतीने बेटी व्यवहारही आपल्यात सुरु व्हावेत.’ यातून दलितांरंतर्गत जातीयता कमी व्हावी हा

उद्देश असल्याचे दिसून येते. सुधीर सर्व जातीच्या, धर्माच्या पलीकडे बघत असल्यामुळे नलिनीला स्वीकारून तरूण पिढीपुढे एक नवा विचार ठेवला आहे.

सुधीर हा खरे आत्मभान असलेला बुद्धीवादी दलित तरूण वाटतो. कृतीशील कार्यकर्ता वाटतो. खन्या अर्थाने समाजवादी विचाराचा पुरस्कर्ता वाटतो. आपला समाज बदलेल तो आपण बदलू असा आत्मविश्वास त्याला आहे. तो समाजवादाचा बळी गेलेला तरूण नाही. तर तो एक क्रांतीवादी युवक आहे असे म्हटले तरी चुकीचे ठरणार नाही.

सुधीर शिक्षणाने पुरोगामी विचाराची कास धरणारा, नलिनीला समजून घेऊन प्रेम व प्रेमाचे रूपांतर आंतरजातीय विवाहात करणारा, आई-वडिलांची काळजी करणारा, जातीयतेची बंधने तोडणारा, सर्व माणसं एकच आहेत असा विश्वव्यापक विचार व्यक्त करणारा प्रस्तुत काढबरीमध्ये दाखविला आहे. सुधीरने महात्मा फुले यांच्या ‘सत्यशोधक समाजोक्त’ पद्धतीने विवाह करून तरूणांना या विवाह पद्धतीतून वेगळी दिशा दिली आहे. लेखकाने सुधीर या पात्राच्या माध्यमातून तरूण पिढीपुढे एक प्रकारचा आदर्श ठेवला आहे.

नलिनी :

नलिनी ही वासुदेव पवार याची मुलगी आहे. सुधीर हा योगायोगाने पवार कुटुंबीय यांच्या घरी राहण्याकरिता येतो. त्यावेळी नलिनी चर्मकार समाजातील लोकांच्या परिस्थितीचे कथन करताना सुधीरला सांगते की, “एकही दुकान बाजारपेठेतील चांगल्या जागेत नाही. सगळी गल्लीबोळात, रस्त्यावर आहेत. असे

असूनही सगळे लोक रोज दारू पितात. एकमेकांशी भांडतात.”^{१०} अशी खंत व्यक्त करते.

प्रा. सुधीर वाघमारे याच्यावर तिचे जिवापाड प्रेम होते. त्याच्या बुद्धीवर, अभ्यासावर, विचारावर, वृत्तीवर ती खूष आहे. त्याच्यासारखं आपण अभ्यास करून ज्ञान मिळवावं असं तिला वाटतं. म्हणून ती प्रा. सुधीर याच्याकडे जास्त आकर्षित होते. गंप्या हा हुल्लैडबाजी करणारा, दारू पिणारा तिला आवडत नाही. म्हणून गंप्याला ती धडा शिकवते. नलिनी विचारशील, चारित्र्यवान, क्रांतिशील मुलगी आहे. म्हणून ती सुधीर वाघमारे याला आवडते.

आपल्या मुलीने खूप शिकावे असे तिच्या आई-वडिलांना वाटते, पण जातवाल्यांचा याला विरोध होता. प्रा. सुधीर वाघमारे त्यांच्या घरी राहतो. यालाही जातवाल्यांचा विरोध आहे. त्या दोघांच्या लग्नाला तर या जातपंचायतीचा खूप विरोध आहे. चांभार जातीतले लोक अज्ञानी, अंधश्रद्धाळू व अविचारी आहेत. त्यांना मान, प्रतिष्ठा याची काहीच किंमत नाही याची तिला चीड येते.

एकदा सुधीर व नलिनीचे बोलणे अर्धवट राहिल्याने नलिनी त्यांच्या घरी जाऊन सर्व हक्किकत त्याला सांगते. माझ्या इच्छेच्या विरुद्ध लग्न ठरवलं अशी ती दुःख भरल्या आवाजात सांगते. पण तिचे लग्न धोंडूमास्तरच्या मुलांबरोबर ठरलेलं ऐकताच सुधीरला दुःख होते. त्यावेळी सुधीर म्हणतो, “सॉरी नलिनी मला यातलं काहीचं माहिती नव्हतं म्हणून मी बोललो.”^{११} इथून पुढे नलिनी व सुधीरच्या प्रेमाची कहाणी सुरु होते. नलिनी प्रसन्नपणे हसून म्हणते, “सर तुम्ही मला कधी दूर करणार नाही ना?; नाही करणार! घाबरू नको! नलू तू माझी आहेस!”^{१२} असं म्हणून सुधीरनं तिला जवळ घेऊन दोन जातीमधील जुनी प्रचंड भिंत ठोकरून दिली. चर्मकार समाजातील लोकांनी नलिनीला सुधीर बरोबर लग्न करायचे नाही म्हणून जातपंचायत

बसवून शपथ घ्यायला लावली. त्यावेळी ती नारळावर हात ठेवून मनातल्या मनात म्हणाली, “मी वाघमारे सरांशीच लग्न करीन.”^{१३} आणि उघड म्हणाली, “त्याच्याशी लग्न करणार नाही.”^{१४} यातून नलिनीचे सुधीरवर असलेले उदात्त प्रेम दिसून येते.

चांभार जातीतील स्त्रियांचा खूप मानसिक कोंडमारा होतो. पुरुषांची व्यसने, शिक्षणांचा अभाव यामुळे या समाजातील स्त्रियांचे सर्व दृष्टीने हाल होताना दिसतात. जन्मापासून मृत्यूपर्यंत या समाजातील स्त्रियांची पिळवणूक संपत नाही. नलिनी हे सर्व थांबवण्याच्या धाडसाने प्रयत्न करते. आंतरजातीय विवाहानंतर जातवाल्यापैकी गंप्या तिला एकदा अपमानास्पद बोलतो त्यावेळी त्याच्यावर ती झाडणी फेकून मारते. तर दुसऱ्या बाजूला या जातीची तिला चिंता वाटते. या जातीतील लोकांचे अज्ञान दू झाले पाहिजे असे तिला वाटते.

प्रेमाचे रूपांतर लग्नात करण्याकरिता नलिनी भूमिगत होऊन सुधीरशी ‘सत्यशोधक समाजोक्त’ पद्धतीनं सर्व लोकांच्या साक्षीनं विवाहबद्ध होते. नलिनी जातीपेक्षा माणूसपणाला महत्त्व देते. ती जुन्या रूढींना पायदळी तुडवित, पुरोगामी विचाराचे प्रतिनिधीत्व करणारी स्त्री आहे असे म्हटले तरी वावगे होणार नाही.

वासुदेव पवार :

‘आता उजाडेल’ काढंबरीमधील वासुदेव पवार हे एक महत्त्वाचे पात्र आहे. वासुदेव चर्मकार समाजातील असून परंपरेने चालत आलेला चांभारकीचा व्यवसाय करीत असतो. वासुदेव पवार सुधीरला आपल्या घरी आणल्यानंतर पलीची व मुलांची ओळख करून देऊन म्हणतो, “आम्हाला शिकायला मिळालं नाही पण मुलांना शिकविण्याची आमची फार इच्छा आहे. आता तुम्ही आला आहात. तेव्हा आमची ही इच्छा पूर्ण होईल.”^{१५} असा आशावाद व्यक्त करतो.

सुधीर व नलिनीचे काही तरी आहे असे चांभार जातीच्या लोकांना वाटते. तेव्हा वासुदेव पवारला जातपंचायतमध्ये बोलावून जातीत राहायचं आहे ना? आमचं सोयर सुतक पाळायचं आहे ना? यासारखे प्रश्न विचारून बेजार करतात. पण तो त्या सांगितलेल्या अटी मान्य करतो. यावरून जातपंचायत किती कठोर, जाचक बंधने घालते हे दिसते. नलिनी मेली असे समजून चर्मकार समाजातील लोक दारू पितात. अशावेळी वासुदेव दुःखी मनानं म्हणतो, “माझी पोर शिकत होती, अभ्यासात हुशार होती. हे मेल्यांना बघवलं नाही. फुटले त्यांचे डोळे ते! मेल्यांनी माझ्या पोरीचा घात केला.”^{१६} यावेळी वासुदेव पवार चर्मकार समाजातील लोकांना उद्देशून म्हणतो, “अरे, साले माझा कोंडमारा करताहेत! झाली त्यांची माती ती!”^{१७} हे ऐकून सगळे वठारकर मिळून त्याला मारतात. त्यावेळी वासुदेवाचा मृत्यू होतो. अशी वासुदेव पवारची वाताहत प्रस्तुत काढंबरीत दाखविली आहे.

वासुदेव पवार हा समाजाच्या विरोधात जायचे नाही म्हणून परंपरावादी दिसतो. पण तो आधुनिक विचारांचा उपासक आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा ‘शिका व संघटीत व्हा’ हा संदेश महत्त्वाचा मानतो. अशा प्रकारे वासुदेव पवार हा साध्या व सरळ मार्गाचा, त्याच्यात जातीच्या बाहेर पाहाण्याची दृष्टी दिसते. मुलांना शिकविण्याची जिद्द, स्वतःचा कोंडमारा करतात म्हणून जातीवर राग व्यक्त करतो. चाभारं व महार एकमेकांच्यात जेवत नसतानाही बेटी व्यवहार व्हायला पाहिजेत असे म्हणतो. यावरून वासुदेवाचा स्वभाव पुरोगामी विचाराचा असल्याचा दिसतो.

वनिता :

वनिता ही वासुदेव पवार याची पत्नी आहे. आहेत्यामध्ये सुख मानणारी, मनमिळावू, संसारिक स्त्री आहे. सुधीरला घरी पहिल्यांदा आणल्यानंतर वासुदेव पवार

पत्नीची ओळख करून देतो. तेव्हा वनिता लगेच चहा बनवून आणते. यावरून तिची पाहुणचाराची पद्धत दिसून येते. वनिताने मुलांना खूप शिकविण्याची प्रतिज्ञा केलेली असते. आपल्याला जे कष्ट सहन करावे लागले ते मुलांच्या वाढ्याला येऊ द्यायचे नाही असे ती ठरविते.

सुधीर घर सोडून मुन्शीसर यांच्याकडे राहायला जातो. तो त्याच्या घरी जेवणार आहे असे समजताच वनिताला धक्का बसतो. मुसलमानाकडे जेवल्यामुळे तुम्ही बाटणार हेच तिला सुचवायचे असते. या प्रसंगावरून तिच्यामध्ये असणारी परंपरावादी दृष्टी दिसून येते. आंतरजातीय विवाहाची चर्चा करीत असताना वनिता सुधीरच्या विचाराला मिळतेजुळते घेताना दिसते. वठारकरांनी वासुदेवला मारल्यानंतर, वनिताचा संपूर्ण आधार तुटल्यानंतर सुधीरकडे राहायला येते. यातून तिच्यात असणारी माणुसकी दिसते. अशी वनिता येईल त्या परिस्थितीला तोंड देत, कुठेही न डगमगता संकटाला सामोरे जाते. तिच्याजवळ असणारी शिक्षणाविषयीची तळमळ दिसते. वनिता जातीचा आडपडदा न ठेवता मानवतेच्या दृष्टीने एकत्र आली, यातून तिची दूरदृष्टी पाहावयास मिळते.

रामजी पवार:

रामजी पवार हा वासुदेव पवार यांचा चुलता, सुधीर वासुदेवच्या घरी राहायला आल्यावर रामजी म्हणतो, “अरे, परक्या माणसाला आपलं घर एकदम दाखवू नये.”^{१४} असे सागून चूक दाखवितो. रामजीचे शिक्षण दुसरी झाले असले तरी आताच्या मॉट्रिकच्या पोरांना मी भारी आहे असे तो गर्वानं सांगताना दिसतो. रामजी पवारला सुधीर वाघमारे आपल्या जातीतील नाही हे समजल्यावर सुधीरला म्हणतो, “अवो मी ता म्हणत नाय. मी महता की, तुमच्या घरातील मान्सा अस्ला

चांभारकीचा कामधंदा करताय का? ”^{१९} असे खोचक प्रश्न विचारून सुधीरची जात कोणती आहे हे काढण्याचा प्रयत्न करतो. यातून त्याची चिकित्सक दृष्टी दिसते.

रामजी पवार हा चमचेगिरी करणारा व्यक्ती म्हणून या काढंबरीत वावरताना दिसते. नलिनी घर सोडून जाते. त्यावेळी तिची शोधाशोध करण्यासाठी तो पुढेपुढे असतो. रामजी म्हणतो की, ‘मियाँ, च्छा! ते आमच्या जातीचे नाहीत! ते आमच्यापेक्षा खालच्या महार जातीचे आहेत! सुधीर शिक्षणाने वरचढ असून देखील जातीच्या चाकोच्यातून रामजी त्याला पाहतो. यावरून त्याच्यातील अहंमपणा, जातीयता, अज्ञान त्याचबरोबर बोलण्याची शैली काही औरच दिसते. नलिनी घर सोडून गेली असताना तो वासुला आपलेपणामे म्हणतो की, “तुझी पोर गेली याचं तुझ्याइतकचं मला ही दुःख झालेले आहे.”^{२०} यातून स्वतःच्या जातीची बांधिलकी पाहावयास मिळते. यावरून रामजी पवारचे अज्ञान, जातीयता, हेकेखोरवृत्ती, जातीविषयीची आपुलकी हे गुण दिसतात.

नारायण पवार :

नारायण पवार हा जातपंचायत प्रमुख म्हणून या काढंबरीत वावरताना दिसतो. एखादी व्यक्ती समाजाच्या विरोधात गेली असता त्याला जाब विचारण्याचा अधिकार नारायण पवार याला असतो. चर्मकार समाजात भांडण, मारामारी झाली असता त्याचा न्यायनिवाडा जातप्रमुख या नात्याने नारायण पवार करीत असतो. चर्मकार समाजात एखादी घटना घडली तर स्वतःच्या घरी घटना घडल्यासारखे नारायण पवार जबाबदारीने लक्ष घालत असे. या व्यक्तिरेखेच्या माध्यमातून चर्मकार समाजात जातपंचायत किती महत्त्वाची आहे हे दिसते. असा हा नारायण पवार आपली भूमिका यशस्वीपणे सांभाळत असलेला दिसतो.

नारायण पवारची बायको :

‘आता उजाडेल’ काढंबरीमधील नारायण पवारची बायको हे एक महत्त्वाचे स्त्रीपात्र आहे. नारायणच्या बायकोच्या अंगावर विटकी साडी, ठिगळे लावून शिवलेली चोळी, काचेच्या बांगड्या, गळ्यात काचेच्या मण्याची माळ यातून त्याच्या घरचे दारिद्र्य दिसते. या स्त्री पात्रातून चांभार जातीतील स्त्रिया हलाखीचे जीवन जगताना दिसतात. परंतु पुढील प्रसंगावरून नारायणची पल्नी गरिबीवर कशी मात करते हे दिसून येते.

नारायण पवारची बायको रात्रीच्या स्वयंपाकाच्या तयारीसाठी तांदूळ, तेल, कांदे, मासे इत्यादी वस्तू घेण्यासाठी पैसे मागायला येते त्यावेळी धोंडू मास्तरला नारायण पवारची बायको म्हणते, ‘आम्ही बायका चुलीच्या बाहेर काय बघत नाही कबूल. पण एक दिवस चूल पेटली नाही की मग तुमच्या अंगाची आग होते. कालपासून आमच्या घरात भाकरीसाठी पीठ नाही. रात्रभर पोरं रडत होती. तेव्हा मग तुम्ही त्यांना का नाही वाढलेत? बोला. ’

गफूरमियाँ :

या काढंबरीतील गफूरमियाँ ही एक मुसलमान व्यक्ती आहे. सुधीर वाघमारे हा पवारांची खोली सोडून गफूरमियाँ यांच्याकडे राहायला जातो. त्यावेळी चांभारवाढ्यातील लोक नलिनीला शोधण्यासाठी वाघमारे सरांच्या खोलीत शिरतात त्यावेळी गफूरमियाँ रामजीला म्हणतो, “‘हे पहा तुम्ही दुसऱ्या घरात परवानगीशिवाय घुसताय आणि उलट सुधीरचा अपमान करताय! हा तुमचा गुन्हा आहे.’”^{२१} यातून गफूरमियाँ योग्य ते बोलताना दिसतात. यानंतर रामजी म्हणतात, “‘मियाँ आमची पोरगी कुठं आहे तेवढे सांगा.’”^{२२} ती इथं नाही! गफूरमियाँ निक्षून म्हणाले, “आम्ही

नलिनीवर जबरदस्ती केलेली नाही. नलिनी आपल्या मनानं राहिलीय आणि तिला तसं स्वातंत्र्य आहे. ती सज्जान आहे त्यामुळे तुम्ही कायदेशीर काही करू शकत नाही. तुम्ही जाऊ शकता.”^{२३} यापधून गफूरमियाँ कायद्याची भाषा करताना दिसतो. चर्मकार समाजीतील लोकांना उद्देशून गफूरमियाँ म्हणतात की, “काय मागासलेले लोक आहेत! जग कुठे चाललयं आणि हे कुठे आहेत? आपल्याच लोकाशी शत्रूसारखे वागतात.”^{२४} या लोकांना शिक्षण नसल्यामुळे हे लोक मागे आहेत. चर्मकार समाजाचे नेमके निरीक्षण गफूरमियाँ यांनी केले आहे. काढंबरीत अगदी कमी वेळ येणारे पण बराच विचार करायला प्रवृत्त करणारी व्यक्तिरेखा म्हणजे गफूरमियाँ होय. नव्याचा होकार आणि जुन्याचा नकार देणारे पात्र म्हणजे गफूरमियाँ.

बापूसाहेब होनाळकर :

समाजकारण व राजकारणात असलेली महत्त्वाची व्यक्तिरेखा म्हणजे बापूसाहेब होनाळकर होय. आपला देश गरीब आहे. दलितांचे अनेक प्रश्न अजून सुटलेले नाहीत अशी चिंता व्यक्त करतो. हे त्यांचे बोलने वरवरचे वाटते प्रत्यक्षात कृती मात्र दिसत नाही. या देशातील दलित हे खन्या अर्थाने जेव्हा सर्वर्ण होईल तेव्हा आपला देश पुढं जाईल. वैभवशाली व संपन्न होईल असे होनाळकर यांना वाटते.

हल्लीच्या मुलांना धाडस शब्दच माहीत नाही. अशी खंत आजच्या तरुणांच्याबद्दल ते व्यक्त करतात. पण सुधीरने एवढ्या लांब येण्याचं धाडस केलं म्हणून त्याचं कौतुक करतात. अशा रीतीने होनाळकर राजकीय दृष्टी ठेवून द्वयअर्थी भूमिका घेताना दिसतात. या पात्राच्या माध्यमातून माधव कोंडविलकर यांनी राजकीय लोकांचा ढोंगीपणा दाखविला आहे.

आबासाहेब देशमुखः

आबासाहेब देशमुख हे ‘लातूर’ जिल्ह्यातील मिलंग्याचे आहेत. राजकारण व समाजकारणातील पुढारी व्यक्ती म्हणून नावारूपाला आले आहेत. सुधीरचे बी.ए. चे शिक्षण पूर्ण झाल्यावर म्हणतो की, “आबासाहेब मला काम करायला तुमच्या संस्थेत कुंठंतरी संधी द्या.”^{२५} तेव्हा देशमुख म्हणतात, ‘आता जागा शिल्लक नाही.’ नंतर सुधीरने एकदोन शाळांचा निर्देश केला. तेव्हा देशमुख रागावून म्हणाले, ‘अरे, तुला सरकारनं आमच्या संस्थेवर तपासणीस म्हणून नेमलं आहे काय?’ असे रागाने बोलतात.

आबासाहेब देशमुख गावकच्यांची बाजू घेऊन महार-मांगांना बजावतात की, ‘तुम्हाला गावात राहायचं असेल तर पायरीनं वागा.’ असा दलितांच्यावर दबाव टाकतात. या पात्राच्या माध्यमातून लेखकाने शिक्षण संस्था चालकांच्यावर प्रकाश टाकला आहे. दलितांच्यावर अन्याय होऊन देखील त्यांनी परंपरावादी वृत्तीला साथ दिल्याचे प्रस्तुत काढंबरीमध्ये दिसून येते.

नाच्या :

नाच्या ही व्यक्ती गावातील हमालीचे काम करून उदरनिर्वाह करणारी आहे. नारायण सखाराम केळंबेकर, पण सर्वजण त्याला नाच्या नावाने ओळखतात. सुधीर गावात उतरल्यानंतर नाच्या त्याला बापूसाहेब होनाळकर यांच्या घरी घेऊन जातो. त्यावेळी गावात रिक्षा आल्यापासून त्याच्या पोटावर पाय आला आहे. म्हणून हमालीचे पैसे घेऊ सुद्धा तो दुसऱ्याकडे चहापाण्यासाठी आणखी पैसे मागतो. तो अतिशय प्रामाणिक आहे. नाच्याची ओळख झाल्यानंतर सुधीरने त्याला चहा दिला. तेव्हा नाच्याने सुधीरला बापूसाहेबांच्या घरी पोहोच केले. त्यावेळी शालिनीबाई

नाच्याला म्हणतात, “अरे, पाहुणे नवीन दिसले म्हणून त्यांच्याकडून जास्त काढून घेतोस की काय? त्याने एकदा तुला दिले ना पैसे? आणि पुन्हा कसले मागतोस? पैसे काय झाडाला लागतात काय? हलवले की पडले !”^{२६} यावर नाच्या म्हणतो, “एकच रुपया घेतला.”^{२७} शालिनीबाईच्या या कडक बोलण्यामुळे नाच्यावर प्रकाश पडलेला दिसतो. पुढे त्या म्हणतात, “आता पुन्हा असं कधी मागू नको. आणि काहीतरी धान्यबिन्य घेऊन घरी जा. नाहीतर साखरकरच्या दारूच्या अड्ड्यावर जाशील आणि सगळ्या पैशांची दारू पिशील.”^{२८} यावरून नाच्याने दिवसभर केलेली कर्माई दारूसाठी खर्च करतो हे समजतो.

‘आता उजाडेल’ काढंबरीच्या सुरुवातीला काही वेळच हे पात्र आलेले आहे. यानंतर त्याचा काढंबरीत कुठेही उल्लेख आलेला नाही. काढंबरीचे पदर नाच्या-बापूसाहेब, नाच्या- शालिनीबाई, नाच्या- प्रा. सुधीर वाघमारे यांच्या संवादातून उलगडत गेले आहेत. ही व्यक्तिरेखा काढंबरीमध्ये थोळ्या काळासाठी आली असली तरी आशय विस्तृत करणारी आहे. म्हणून ही व्यक्तिरेखा महत्त्वाची मानली जाते. या काढंबरीतील नाच्या कष्ट करून गरिबीवर कसा मात करतो हे लेखकाने दाखविले आहे.

प्रा. मुन्शीसर :

प्रा. मुन्शीसर हे सुधीरच्या कॉलेजमधील स्टाफमेंबर आहेत. नारायण पवार हा मुन्शीसर यांच्याकडे सुधीरची जात विचारण्यासाठी येतो. त्यावेळी नारायण पवारला मुन्शीसर सांगतात की, सुधीर सारखा हुशार, अभ्यासू, व्यासंगी, गुणी माणूस दुसरा कोणी नसेल असे म्हणून सुधीरविषयी चांगले मत देतात. मुन्शीसर यांना

समाजवाद्याविषयी आदर वाटत असतो. पण समाजवादी माणसांच्या जुन्या परंपरा बघून समाजवादापासून मुन्शीसर लांब झालेले आहेत.

मुन्शीसर जातीयता पाळत नाहीत म्हणून ते सुधीर व नलिनीच्या लग्नात मदत करतात. एखाद्या विधायक कार्याला सहकार्य करून वाईटाला नकार तर चांगल्याला होकार देणारे आहेत. यातून मुन्शीसर यांच्याकडे एखाद्या व्यक्तीला पारखण्याची दृष्टी, सहकार्य करण्याची भूमिका दिसते.

जानू पवार :

जानू पवार हा वासुदेव पवारच्या शेजारी राहत असे. वासुदेवच्या घरातील माहिती जानू पवारला असेल म्हणून नारायण मास्तर व धोँडूमास्तर जानूला विचारतात. पण हा गरीब असल्याने कुणाच्या भांडणात पडत नाही. नलिनीला शोधण्यासाठी गेले असता ‘या चोरानेच आमची अब्रू घालवली आणि आता पोरही मेली!’ असे सुधीरविषयी बोलतो. जानू पवार गरीब असल्याने शांत राहत असे. वेळ येताच जातपंचायतमध्ये सामिल होतो. यावरून चर्मकार समाजातील जातपंचायतीचे वर्चस्व दिसते.

धोँडूमास्तर :

धोँडू गोचडीकर मुंबईमधील एका कापड गिरणीत मजूर म्हणून काम होता. पुढे तो चढत चढत जॉबर होतो. त्यामुळे सगळे लोक त्याला मास्तर म्हणत. या मास्तराचं तसं शिक्षण काहीच नाही. पुढे जॉबर झाल्यावर अंगठा टेकण्याची त्याला लाज वाटू लागली. म्हणून ते आपल्या मुलाकडून सही करण्यापुरते शिकले. एवढाच त्यांचा पाटीपेन्सिलीशी संबंध आला.

‘धोंडू तानू गोचडीकर’ ही नऊ अक्षरं लिहिताना तो दहा वेळा मान वर करून विचार करत असे. कधी ध चा घ तर होई तर कधी ड चा द होई. लिहिताना प्रत्येक वेळी काहीतरी एखादी चूक हमखास होत असे. अशी चूक झालीतर ती त्याच्या निर्दर्शनास आणून दिली तर ती मान्य करत नसे. एकदा त्याने आपलं नाव मोचडीकर असे लिहिले. तेव्हा ती चूक एकाने त्याच्या लक्षात आणून दिली तेव्हा तो म्हणतो, “मास्तर, हा ग ऐवजी म दिसतोस.”^{२९} अशी चूक होऊनही तो मान्य करीत नाही.

मुंबईतील जीवन बरे नाही, चाळीत पोरे बिघडतात, त्यापेक्षा स्वतःच्या गावात राहिलेले बरे असा विचार करून गावाकडे घर बांधतो. धोंडूमास्तर गावाकडे आल्याने सारे भाईबंद पैसे घेतात. धोंडूमास्तरचा स्वभाव साधा असल्याने त्याचा पुतण्याही धोंडूमास्तरला बुडवितो. शेमसुदीन सारख्या मुस्लिम व्यक्तीकडे जेवलो तर आमचा धर्म बुडेल असे जातीवाचक धोंडूमास्तर बोलताना दिसतो. यावरून जातीयता किती खोलवर रुजली आहे हे स्पष्ट होते. नारायणची बायको पैसे मागते. त्यावेळी धोंडूमास्तर म्हणतो, “हच्या बायकांना चुलीशिवाय दुसरं काही कळत नाही म्हणतो ते काय खोटं नाही.”^{३०} असे बोलून स्त्रियांना कमी लेखतो. नलिनीचे लग्न गंप्याशी लावण्याचा धोंडूमास्तरचा मानस असतो. परंतु त्याचा प्रयत्न तडीस जात नाही म्हणून निराश होतो.

दारूच्या व्यसनामुळे सर्व आयुष्य हरवून बसलेला जॉबर म्हणजे धोंडूमास्तर. गावाची भावकी, त्यांचे प्रश्न, त्यांची चिकित्सा करण्यास धोंडूमास्तरला आवडत असे. जॉबर म्हणून रिटायर झाला असला तरी अद्याप आपण जॉबर असल्याचे खोटे समाधान मिळवित असे. असा हा धोंडूमास्तर स्वतःचे तेच खरे मानणारा, ज्या त्यावेळी हेरून बोवणारा, जातीयता पाळणारा, जातीच्या बाहेर न

पाहता परंपरावादी दृष्टीचे पात्र या कांदंबरीमध्ये चित्रित केले आहे. कांदंबरीत वेगवेगळ्या व्यक्तींच्या जीवनात संघर्ष निर्माण करण्याचे काम ही व्यक्तिरेखा करते.

गंप्या :

गंप्या हा धोंडू गोचडीकर यांचा मुलगा आहे. नलिनी ही चांभार जातीची असल्याने तिच्या बरोबर गंप्या लग्न करणार असतो. त्यामुळे एकदा गंप्यानं तिला विचारलं, ‘नलिनी कुणाकडे गेली होतीस असे म्हणताच नलिनी वाधिणीसारखी चवताळून त्याला म्हणते, “गंप्या, कोण कुठं गेली, ” कोण कुटून आली, कोण कुणाशी बोलत होती. कोण कुणाशी हसत होती, कोण कुणाचा हात धरून गेली याचा पाहारा करायला, तुम्हाला इथं बसवलेलं आहे काय.”^{३१} असे सडेतोड बोलून त्याला प्रतिउत्तर देते. त्याचा पानउतारा करते.

गंप्या हा नलिनीपेक्षा कमी शिकलेला असल्याने त्याच्याशी लग्न करत नाही. पण नलिनी सुधीरशी विवाहबद्ध होते. याचा गंप्याला राग आल्याने गंप्या दारू पिऊन नलिनीच्या खोलीत जाऊन म्हणतो, “अगं, नलू, तू शेवटी आपली जात बुडवलीस! त्या महाराबरोबर पळून आलीस. पण मी काय वाईट होतो का? आणि मी तुला पसंत नव्हतो, तर आपल्या चांभार जातीत दुसरा कोणी मिळाला नसता का, तो देवाच्या गोठण्याचा महादेव कोंडविलकर का वाईट आहे, चांगला आठवी पास झालेला आहे! पण तू त्याला नाकारलीस आणि या महाराला धरलीस! याला काय सोनं चिकटलंय.”^{३२} असे बोलून तिचा अपमान करतो. असा हा गंप्या कमी शिकलेला, हुल्लाडबाजी करणारा, दारू पिणारा, जातीयतेत गुरफटलेला, सूडाने पेटून उठणारा आहे.

शालिनीबाई :

शालिनीबाई या बापूसाहेब होनाळकर यांच्या पत्नी. ‘आता उजाडेल’ कादंबरीच्या सुरुवातीलाच सुधीरशी संवाद साधताना दिसतात. शालिनीबाई गोऱ्या रंगाच्या, अंगावर सोन्याचे दागिने, कपाळावर कुंकू असे अशा स्वरूपाच्या आहेत. स्वतःच्या खानदानीचं त्या नेहमी वर्णन करून सांगतात. श्रीमंती तिच्या चालण्या बोलण्यातून दिसते. कोणतेही काम करताना ती लाज बाळगत नसे. पण एखादा माणूस आपली जात दडबू लागला की, त्याचा तिला राग येत असे. जात दडवण तिला बिलकूल खपत नाही. यामधून तोंडानं जातपात मानत नाही असं म्हणायचं आणि श्रीमंतीचं, सरंजामशाहीचं कौतुकही करायचं असा ढोंगीपणा दिसतो.

एकदा हमाली करणाऱ्या नाच्याला जास्त पैसे घेऊ नकोस काहीतरी प्रामाणिकपणा ठेवावा असे बोलताना दिसते. शालिनीबाईना शेतमजूर, गरिबाविषयी चीड व राग येतो. अशा शालिनीबाई आपल्या ढंगादर बोलण्याने इतरांच्यापेक्षा वेगळ्या वाटतात. तिच्या बोलण्यातून घरंदाजपणा, सुसंस्कृत स्त्री, आपल्या नवच्याला सल्ला देणारी पत्नी म्हणून हे पात्र कादंबरीत दिसते. शालिनीबाई सुसंस्कृत भारतीय स्त्रीचे प्रतिनिधीत्व करणारी व्यक्तिरेखा आहे.

प्रा. कुलकर्णी व सौ. सरोजिनी :

प्रा. कुलकर्णी आणि सुधीर वाघमारे हे दोघे कॉलेज स्टाफमेंबर असतात. सुधीर व नलिनीच्या लग्नाकरिता कुलकर्णी कुटुंब हातभार लावतात. सौ. कुलकर्णी म्हणतात की, चांभार लोक फार अंधश्रद्धाळू आहेत. नलिनीचे होणारे लग्न विनू भटजीला खोटं सांगायला लावून थांबविले जाते. यातून सौ. कुलकर्णी यांनी चर्मकार

समाजातील अंधश्रद्धाळू वृत्ती ओळखलेली आहे. असे कुलकर्णी कुटुंबीय नलिनी व सुधीरला पडत्या काळात सावरून चांगला मार्ग दाखवितात.

सौ. कुलकर्णी अपल्या मुलीप्रमाणे नलिनीला समजावून सांगतात. लग्नाविषयी माहिती सांगून सुखाचा मंत्र देतात. नलिनीविषयी मत व्यक्त करताना त्या म्हणतात की, “जी मुलगी पोळ्या छान करते ती संसार छान करते. ती संसार छान करते.”^{३३} यावरून नलिनी स्वयंपाकात पारंगत असलेली दिसते.

प्रा. भाऊराव जगदाळे :

प्रा. जगदाळे हे नावाजलेले इंग्रजीचे प्राध्यापक आहेत. ते महात्मा जोतीराव फुले व डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांना गुरुस्थानी मानतात. तर राजर्णी शाहूमहाराज यांना आधारस्तंभ मानतात. प्रा. भाऊराव जगदाळे माणूस ही जात मानतात. त्यांची समाजवादावर निष्ठा आहे.

एक दिवस सुधीर वर्गात इंग्रजीच्या तासाला बाकावर डोकं टेकून बसला असता, त्याच्या पाठीवरून हात फिरवत जगदाळे सर म्हणतात, “वाघमारे, बरं वाटत नाही का, आजारी आहात का.”^{३४} यावरून भाऊराव जगदाळे यांचा सुधीरविषयी प्रेम, जिव्हाळा दिसतो. तसेच जगदाळे यांची पत्नी आशाही सुधीरची घरच्या व्यक्तिसारखी काळजी घेते.

सुधीर वाघमारे याला प्रा. घरी राहायाला खोली देतात. आशाला सुधीरची व्यवस्था करायला सांगतात. नंतर काही गैरसमज व्हायला नको म्हणून सुधीर आपल्या जातीविषयी बोलतो तेव्हा ते म्हणाले, “वाघमारे, मी फक्त एकच जरत मानतो, आणि ती म्हणजे माणूस! दुसऱ्या जाती मला माहीत नाहीत आणि असल्या तरी त्या

माझ्या घरात नाहीत.”^{३५} माणसाने आपल्या मनात कोणतीच न्युनगंडाची भावना ठेवू नये हे त्यांचे तत्त्व आहे.

प्रा. जगदाळे हे नलिनी व सुधीरला वेळोवेळी मदत करतात. यातून त्यांची सहकार्याची भूमिका दिसते. सुधीरला पोटच्या मुलाप्रमाने सांभाळत असत. त्यामुळे सुधीरला त्यांच्या कर्तृत्वाचा अभिमान आहे. या आदरापोटी सुधीर म्हणतो , “समाजात जगदाळे सरांच्या सारखी माणसं असतात म्हणून समाज चालतो.”^{३६} या कांदंबरीतील सत्यप्रवृत्ती विचारांचा पाठपुरावा करणारी व्यक्तिरेखा म्हणजे प्रा. जगदाळे होत.

‘आता उजाडेल’ मधील सामाजिकतेचे चित्रण :

माणसाच्या मूलभूत गरजापैकी निवारा एक महत्त्वाची गरज आहे. दलित समाजातील वस्तीच्या चित्रणावरून दलितांचे समाजातील स्थान आणि आर्थिक परिस्थिती दिसून येते. प्रस्तुत कांदंबरीत सुधीर वाघमारे या व्यक्तिरेखेच्या माध्यमातून समाजातील वृत्ती-प्रवृत्तींचा वेध ‘आता उजाडेल’ या कांदंबरीत घेतला आहे.

सुधीर वाघमारे हा महार जातीचा असल्यामुळे त्याच्या गावात त्याला उपेक्षीचीच वागणूक मिळत होती. ‘महाराचं पोर शिक्षण घेऊन एम. ए.झालं तरी ते महारच न्हात’ या सवर्णीयांच्या गावातील चर्चेवरून त्याचे उपेक्षित जीवन लक्षात येते. दलित समाजातील तरूण कितीही शिकला तरी समाजाच्या नजरेत त्याची किंमत शून्य असते. हे येथे दाखवले आहे या उपेक्षित जीवनातून सुटका मिळावी म्हणून सुधीर वाघमारे स्वतःच्या गावात न राहाता वठारगावी प्राध्यापक म्हणून नोकरी स्वीकारतो. यातून सुधीरची जातीमुळे होणारी कुचंबना दिसते.

सुधीर वाघमारे हा नोकरीच्या निमित्ताने कोकणातील वठारगावी येतो. तेथे त्याचे कोणी ओळखीचे नसते. त्यामुळे सुधीर हा आबासाहेब देशमुख यांच्या चिठ्ठीमुळे बापूसाहेब होनाळकर यांच्या घरी येतो. बापूसाहेब होनाळकर हे समाजवादी विचाराचे कार्यकर्ते असतात. त्यांचे कार्य नुसते तोंडाने बोलण्यात आहे. प्रत्यक्ष कृतीत काहीच नाही. बापूसाहेब होनाळकर यांच्यासारखी माणसं राजकारणाचा वापर स्वतःच्या स्वार्थासाठी कसा करून घेतात हे दाखविले आहे. या व्यक्तिरेखेच्या माध्यमातून ग्रामीण भागातील राजकारण व समाजकारण कसे असते, याचे दर्शन बापूसाहेब यांच्या वक्तव्यातून होते.

दलित जातीतही उचनीचपणा आहे. चांभार लोक महार लोकांना आपल्यापेक्षा कमी लेखतात. याचे वर्णन या काढंबरीत बन्याच ठिकाणी दिसते. चांभार-महार यांच्यात रोटी बेटी व्यवहार होत नाहीत. म्हणून सुधीर वाघमारे व नलिनी या दोघांच्या विवाहाला चांभार जातीतून विरोध आहे. सुधीर व नलिनी यांचा ठरलेला विवाह मोडण्यासाठी जातपंचायत भरवली जाते. त्यापूर्वी सुधीर वाघमारे कोणत्या जातीचे आहेत हे माहीत करून घेण्यासाठी त्यांच्या जातीची चौकशी करून घेतली जाते. रामजी पवार सुधीरच्या जातीची चौकशी करताना त्याला विचारतो, “तुमच्या घरी व्यवसाय कोणता करतात, चप्पलचा व्यवसाय आमच्या घरी केला जात नाही असे सुधीर म्हणतो.”^{३७} यावरून सुधीर वाघमारे यांची जात चांभार नाही हे ओळखले जाते.

चर्मकार समाजातील लोकांना व्यवसाय करण्यासाठी साधी स्वतःची जागाही नाही. बाजारपेठेतल्या रस्त्याच्या गटाराच्या कडेला जेथे घाणीचे साप्राज्य पसरलेले असते, तेथे ही माणसं व्यवसाय करताना दिसतात. दलित समाजाची सारी घरं दाटीवाटीने वसली होती. छपराला छपरं लागून होती. एकाच्या घरातलं सांडपाणी

दुसऱ्याच्या अंगणात जात होतं. काही घरांना वाटही नव्हती. त्यांना दुसऱ्यांच्या गल्लीतून जावे लागत असे. गल्ल्याही अगदी चिंचोळ्या होत्या. जाता येता माणसं अडकत धडकत चालायची. एकूणच या लोकांचे राहणीमान अतिशय निकृष्ट प्रकारचे आहे.

सुधीर वाघमारे खालच्या जातीचे आहेत हे समाजाला कळण्यासाठी जातपंचायत भरवली जाते. त्यामध्ये सुधीर वाघमारे याला अपमानित केले जाते. त्यावेळी सुधीर म्हणतात, “नलिनी, तू आपलं डोकं दुखवून घेतेस. ज्यांना आपलं कल्याण कशात आहे हे कळत नाही. त्यांना शिव्या देऊन काय उपयोग आहे, मला त्यांनी हलक्या जातीचं म्हटलं याचं फारसं दुःख होत नाही. दुःख होतं याचं की, आपण सगळे मग ते महार असोत, मातंग असोत, नाहीतर चांभार असोत-दलित एकमेकांना आपले मानत नाहीत. एक दुसऱ्याला नीच समजतो. खरे म्हणजे आपणा सर्वांचं दुःख एकच आहे. वेदना एकच आहे. आपण सगळे सर्वांच्या दृष्टीनं मागासलेले दलित आहोत.”^{३८} यावरून सुधीर वाघमारे यानी दिलेल्या उत्तरामधून सामाजिक स्थिती दिसते.

अंधश्रद्धा, रुढी, परंपरा आणि प्रथा :

‘आता उजाडेल’ काढंबरीमध्ये माधव कोंडविलकर यांनी ‘चर्मकार समाज’ रुढी, परंपरा, अंधश्रद्धा आणि प्रथा यामध्ये कसा गुरफटला आहे याचे चित्रण केले आहे. लेखकाने या काढंबरीमध्ये दोन पिढ्यांचे चित्रण कले आहे. . परंपरा, अंधश्रद्धा सुशिक्षित लोकांच्यामध्ये नसून अशिक्षितामध्ये रुजलेली आहे. हे बापूसाहेब होनाळकर, नलिनीचे आई-वडील आणि वाडीचा प्रमुख नारायण पवार या पात्रांच्या माध्यमातून दाखविले आहे.

कांदंबरीचा नायक सुधीर वाघमारे हा नव्या पिढीचे प्रतिनिधीत्व करतो. सुधीरने शिक्षणामुळे रुढी, परंपरा अंधश्रद्धेला छेद दिला आहे. समाज जेवढा अप्रगत, अज्ञानी, मागासलेला तेवढा अंधश्रद्धालू असतो. ‘आता उजाडेल’ कांदंबरीमध्ये कोकणातील चर्मकार समाजावर जातपंचायतीचे वर्चस्व असल्याचे दिसते. जातपंचायतीच्या न्यायनिवाङ्यातून चर्मकार समाजामध्ये परंपरेने चालत आलेल्या अंधश्रद्धा, रुढी, परंपरा आणि प्रथा याचे दर्शन घडते. नारायण पवार हा चर्मकार समाजाचा प्रमुख गफूरमियांकडे शकून-अपशकून तसेच मंत्रातंत्राबद्दल माहिती करून घेण्यासाठी जातो. हे या पात्राच्या माध्यमातून दाखविले आहे. बापूसाहेब होनाळकर गावचा मानकरी असून शिमग्यातील होळीच्या अग्रपूजेचा मानकरी मानला जातो. होनाळकर यांचा देवदेवस्की व भूतपिशाच्या यावर विश्वास असल्याने लोकांना अंगाच्याच्या पुऱ्या देतो.

बठारकर लोक नलिनीला नारळावर हात ठेऊन शपथ घ्यायला लावतात. विनू भटजीकडे पंचांग विचारण्यासाठी जातात. ते म्हणतात, मुलीच्या राशीला यंदा भयंकर साडेसाती आहे. त्यामुळे येत्या वैशाखार्पर्यत तिच्या लग्नाचा विचार करू नका. लग्न केले तर नवच्यामुलाला भयंकर धोका आहे. त्याच्या बोलण्यावर चर्मकार लोक अशा अंधश्रद्धेवर विश्वास ठेवतात. माधव कोंडविलकर यांनी ‘आता उजाडेल’ कांदंबरीमध्ये पुरोगामी व प्रतिगामी अशा दोन पिढ्यांचा संघर्ष दाखवून चर्मकार समाजामधील रुढी, परंपरा, श्रद्धा, अंधश्रद्धा यांचे मूळ शोधण्याचे कार्य केले आहे.

जातीयतेचे चित्रण :

चर्मकार समाजामध्ये जातपंचायत खूप महत्त्वाची मानली जाते. एखादी व्यक्ती समाजाच्या विरोधात गेली असता त्याला जाब विचारण्याचा अधिकार जात प्रमुखाला असतो. समाजातील सर्व व्यक्ती एकत्र येऊन सर्वांचे एकमत घेतले जाते.

एवढेच नव्हे तर न्यायनिवाडा करून जात प्रमुखाने दिलेला निर्णय अंतिम मानला जातो. ‘आता उजाडेल’ काढंबरीतील चांभार समाजामधील नारायण पवार हा त्या वाडीचाच नव्हे तर जातपंचायतीचा अध्यक्ष आहे. त्याच्या परवानगीशिवाय चांभाराचे कोणतेही कार्य पार पडत नसे. जातीत कुणाचे भांडण, मारामारी झाली तर त्याचा न्यायनिवाडा जातप्रमुख करीत असे. या काढंबरीमध्ये जातीयतेचे अनेक प्रसंग आलेले आहेत.

या काढंबरीच्या सुरुवातीलाच जातीयतेचे चित्रण दिसते. ‘महाराचं पोरगं किती शिकलं तरी ते महारचं.’ सुधीरला जातीयतेमुळे असे अनेक टोमणे सहन करावे लागतात. सुधीर हा महार जातीमधील आहे हे समजताच त्याला चर्मकार समाज घराबाहेर काढतो. येथे एक जात दुसऱ्या जातीला कनिष्ठ समजते हे दिसून येते.

मराठवाड्यातील लातूर जिल्ह्यात घडलेली ही घटना आहे. गावचे लोक प्रातर्विधीला बसत त्या भागातील पावसाचं पाणी दलितांच्या विहिरीत गेल्याने सवर्णांना विनंती केली. तेव्हा सवर्ण लोक महार- मांगांना पाणी काढून वाढायचं मान्य करतात. सवर्ण एके दिवशी विहिरीवर नसल्याने दोन तरुणांना असह्य झालं. बराचं वेळ वाट पाहून दलित तरुणांनी आपल्या घागरी विहिरीत बुडविल्या. या कारणास्तव धर्म बुडाला, विहिरीचं पाणी बाटलं. म्हणून गावकऱ्यांनी बैठक घेऊन महार मांगावर बहिष्कार टाकला. अशा अनेक प्रसंगांना दलित समाजातील लोकांना तोंड द्यावे लागते हे लेखकाने दाखविले आहे.

गंगाराम दुर्गे मांग जातीतील असून संग्राम पाटलांच्या शेतीची कामे करीत असतो. पोळ्याच्या सणाला तो मालकाचे बैल तळ्यात नेऊन धुतो, सजवतो. ज्यावेळी मालक बैलांची पूजा करतो त्यावेळी गंगारामला हातही लावू देत नाही. कारण मालक त्याला म्हणतो, “अरे, हे बैल बसव राजा आहेत. म्हणून त्यांना तू

शिवू नको. तू मांग आहेस!”^{३९} एवढचं नाही तर गंगारामला वरून वाढतो याची त्याला चीड येते. गंगाराममुळे मांगकी गुलामगिरी बंद करण्याचा निर्णय घेतो. त्यावेळी सगळे सर्वण चिडून, त्याच्या झोपडीत शिरून गंगारामला गुरासारखं मारतात. त्याची बायको पोलिसात गेली असता तिची तक्रार घेतली जात नाही. डॉक्टरांनी गंगारामला दवाखान्यातून हाकलून लावले हे सर्व जातीयतेमुळे घडते.

नलिनीची परीक्षा जवळ आल्याने दिवसा कॉलेज आणि रात्री अभ्यास यामुळे त्रास होऊ लागतो. भांडी धुण करण्यासाठी एक मोलकरीन ठेवली जाते. मोलकरीनीला दोन-तीन दिवस काम केल्यानंतर समजते की, हे लोक सर्वर्णातील नसून खालच्या जातीतील आहेत. म्हणून ती बाई काम सोडून जाते. असे जातीयतेचे अनेक प्रसंग ‘आता उजाडेल’ काढबरीमध्ये आले आहेत.

व्यवसाय चित्रण :

भारत हा अनेक भाषा, अनेक धर्म, पंथ आणि अनेक जाती असलेला देश आहे. एक जात दुसऱ्या जातीहून भिन्न असून माणसांची जात त्याच्या व्यवसायावरून ठरते. दलित लोकांना अत्यंत निकृष्ट प्रतीची आणि हलक्या दर्जाची कामे करावी लागतात. हलक्या दर्जाच्या कामात शारीरिक कष्ट अधिक आणि मोबदला मात्र कमी अशी व्यवस्था आहे. या काढबरीमध्ये गावकीची कामे करीत असताना होणारी कुतरओढ चित्रित केली आहे.

‘आता उजाडेल’ मधील धोंडूमास्तरचे बाजारपेठेतील रस्त्याच्या कडेला कोपन्यात दुकान आहे. तो गिन्हाइकांच्या जुन्याफाटक्या वाहाणांचे अंगठे, वाढी लावून देणे, चामड्याच्या पट्या, इत्यादी कामे करत असतं. साहित्य ठेवण्यासाठी असलेली एक मळकी पिशवी, नासके तुटके तुकडे, पाट, फळी, पेटी, कंतान इत्यादी अल्प

सामानावर तो उदरनिर्वाह करतो. या दुकानाच्या उजव्या बाजूला कचन्याची पेटी असते. त्यामध्ये त्याची येणारी दुर्गंधी असह्य होत असते. बाजूलाच असणारी गटार अशा घाणीच्या ठिकाणी धोंडूमास्तर जागा नसतानाही पोटासाठी काम करतो. काम करून झाल्यानंतर सर्व सामान शेजारच्या सलूनमध्ये एका कोपन्यात ठेवतो. असे धोंडूमास्तरच्या व्यवसायाचे चित्रण आले आहे. अशा कठीण परिस्थितीतही खंत व्यक्त न करता आपले जीवन आनंदात जगताना दिसतो.

चर्मकार समाजातील लोकांना व्यवसाय करण्यासाठी स्वतःची नाही. एकाचंही चांगलं दुकान नाही. सगळी दुकानं गल्लीबोळात, रस्त्याच्या कडेला फाटक्या तुटक्या छत्रीखाली किंवा कंतानाच्या छपराखाली गटाराच्या बाजूला बसून ऊन-पावसात मान मोङ्गून वाहाणा टोपीत असतात. चर्मकार समाजातील आणखी एक पात्र म्हणजे जान्या. तो दुकान रस्त्याच्या कडेला मांडून बसलेला असतो. जान्याच्या दुकानात आरी, रापी, फळी, फाटक्या वाहाणा, एक पिशवी, रंगाचा व पॉलिशचा डबा एवढया अपुन्या साधनाच्या आधारे जान्या व्यवसाय करतो.

नारायण पवार यांच्या दुकानात अनेक गिन्हाइकं येत असत. जोडा नवीन तयार करून देणे, वाहाणा दुरुस्त करणे, जोड्यांना सोल लावून देणे, धाटणी करणे, वाद, पट्टे लावणे अशी अनेक कामे नारायण पवार करतो. चर्मकार समाजातील लोकांना सकाळी उठल्यापासून झोपेपर्यंत राबून योग्य मोबदला मिळत नसल्याने बायका- पोरांना उपाशी दिवस काढावे लागतात. गावकीची कामे करूनही घरची गरिबी दिसून येते. ही काढंबरी चर्मकार व्यवसायाबद्दल सविस्तर माहिती करून देते.

प्रसंगनिर्मिती :

कांदंबरीच्या निरनिराळ्या घटकापैकी प्रसंग निर्मिती हा महत्त्वाचा घटक व प्रमुख वैशिष्ट्ये मानले जाते. कथा कांदंबन्यातून नेहमी काहीतरी घडत असते. किंवा कोणाकडून तरी घडविले जाते. कथानकाचा सांगाडा मुख्यतः निरनिराळ्या प्रसंगातून आवश्यक त्या रीतीने आकार घेत असतो. त्यामुळे कांदंबरीत कोणती ना कोणती कृती घडते. पत्राच्याद्वारे एखादी कृती घडविली जाते तेव्हा त्यापाठीमागे कार्यकरणाचे संबंध असतात हे संबंध प्रसंगाच्या चित्रणातून उलघडले जातात व व्यक्तिपात्राच्या स्वभाव वैशिष्ट्यांवर प्रकाश पडतो. विशिष्ट प्रसंग विशिष्ट तऱ्हेने रंगविण्याची हातोटी लेखकांची असते.

सुधीर व नलिनी यांनी लग्न केल्यानंतर नलिनीच्या समाजातील लोक या दोघांना त्रास देतात याचे नलिनीला दुःख वाटत असते. आपल्या माणसांनी आतातरी आपल्याशी बोलावं, आपल्याला समजावून घ्यावं, असं तिला वाटत होतं. पण त्यांनी वैर धरलं होतं त्याचचं नलिनीला दुःख होत होतं. हे पाहून सुधीर नलिनीला म्हणतो, तू काही काळजी करू नको. तू काही काळजी करू नको. त्या लोकाचं काही चुकत असेल. पण आज ना उद्या ती चूक त्यांच्या लक्षात येईल. मग ते सारं विसरतील. आणि एक दिवस ते आपल्याशी बोलतील. प्रेमानं वागतील. अग, रात्र झाली, अंधार झाला तरी पुन्हा उजाडतचं आणि प्रकाश पडतोच! असा आशावाद प्रकट करतो.

वातावरणनिर्मिती :

‘आता उजाडेल’ कांदंबरीतील निसर्ग वातावरण निर्मितीस पोषक ठरला आहे. घटना, प्रसंग उभे करण्याचे सामर्थ्य वातावरण या घटकामध्ये सामावलेले असते.

‘आता उजाडेल’ कादंबरीमधील दोन पिढ्यातील अंतर दाखविण्यासाठी ‘वातावरण’ ही घटक पोषक ठरला आहे.

‘आता उजाडेल’ कादंबरीत आलेली वातावरण निर्मिती अशी “एस.टी. (बस) सह्याद्रीतील आंबाघाट उतरू लागताना सुधीर वाघमारे एकदम उल्हासित होतो. आकाशाला भिडू पाहणारे उंच उंच डोंगर, वेगवेळ्या आकारांच्या व रंगांच्या टेकडया, पाताळाची कल्पना देणाऱ्या खोल खोल दन्या, दगडधोंडयातून व खाचखळग्यातून मार्गक्रमण करणाऱ्या नद्या, हिरवीगर्द घनदाट जंगल आणि झाडाङ्गुडपात लपलेली विविध आकाराची कौलारू व केंबळी घरं निरखण्यात सुधीर मग्न होतो.”^{४०} असे कादंबरीच्या सुरुवातीला निसर्गाचे वर्णन आले आहे.

“शहराच्या एका दूर टोकाला डोंगराच्या पायथ्याशी सातआठ घरांची चांभारवाडी होती. तिच्या एका बाजूला बौद्धवाडी आणि दुसऱ्या बाजूला मुस्लिमांची वस्ती होती. आणि समोर रस्ता होता. त्यामुळे त्या वाडीला हातपाय पसरायला जागाच नव्हती. सगळी घरं दाटीवाटीनं वसली होती. छपराला छपरे लागलेली होती. एकाच्या घरातलं सांडपाणी दुसऱ्याच्या अंगणात जात होत. काही घरांना वाटही नव्हती. त्यांना दुसऱ्यांच्या गल्लीतून किंवा पडवीतून जावं लागे. गल्ल्याही अगदी चिंचोळ्या होत्या जाता येता माणसं अडकत धडकत.”^{४१} एकूणच या लोकांचे राहाणीमान अतिशय निकृष्ट प्रकारचे आहे आहे.

‘आता उजाडेल’ कादंबरीमध्ये चर्मकार समाजातील जानूच्या दुकानाचे हुबेहुब चित्रण पुढीलप्रमाणे केलेले दिसते. “जान्या आपलं दुकान आवरू लागला. त्यांन आरी, राषी, ऐटीत ठेवली. फाटक्या वाहाणा एका पिशवीत भरल्या. रंगांचा व पॉलिशचा डबा नीट लावला.”^{४२} सगळं साहित्य आवरून घराकडे निघून जातो. असे समर्पक दुकानाचे वर्णन आले आहे. यातून चर्मकार समाजातील लोकांची गरिबी

दिसून येते. अशा घटना प्रसंगातून कोकण प्रदेश आणि चर्मकार समाज उभा करण्यासाठी वातावरण घटक महत्त्वाचे असल्याचे दिसून येते.

संघर्ष :

संघर्ष हा काढंबरीचा महत्त्वाचा घटक असतो. संघर्षशिवाय कोणतीही काढंबरी उधीरी राहू शकत नाही असे म्हटले तरी वावगे होणार नाही. ‘आता उजाडेल’ या काढंबरीमधील संघर्ष सामान्यपणे बौद्धिक व मानसिक आहे. या काढंबरीतील संघर्ष हा व्यक्ती-व्यक्तीतील संघर्ष, व्यक्ती- परिस्थितीतील संघर्ष, व्यक्ती-जात यांच्यातील संघर्ष दिसतो.

सुधीर वाघमारे ही या काढंबरीतील प्रमुख व्यक्तिरेखा आहे. सुधीर हा वर्णव्यवस्थेत भरडल्या गेलेल्या महार जातीतील आहे. त्यामुळे त्याला पहिल्यापासून गरीब परिस्थिती विरुद्ध संघर्ष क्यावा लागला. सुधीर हा एम. ए. झाला तरी ते महारच राहतं. यातून गोचिडीसारखी माणसाला चिकटणारी जात माणसाचं कर्तृत्व विसरते. म्हणून सुधीरला गावाविषयी आत्मियता वाटत नाही. यातून गावातील लोकांची सनातनवृत्ती दिसते.

जातीची श्रेष्ठ-कनिष्ठतेची भावना माणसाचे मानसिक खच्चिकरण कसे करते हे येथे स्पष्ट होते. सुधीर वाघमारेची मानसिकता येथे सुरेख रंगविली आहे. गावात आपल्या शिक्षणाची किंमत नाही. म्हणून तो कोकणातील वठारगावी प्राध्यापकाची नोकरी स्वीकारतो. वठारगावी देखील सुधीरची जातीयतेमुळे कुचंबना झालेली दिसते.

वासुदेव पवारने महार-चांभार बेटी व्यवहार सुरु व्हायला हवेत. असे बोलल्यामुळे चर्मकार समाज त्याला जाब विचारून मुलगी व जावई यांच्याशी बोलायला बंदी घालतो. त्यावेळी वासुदेव तिटकाराने म्हणतो, “अरे, साले माझा

कोंडमारा करताहेत! झाली त्यांची माती ती.''^{४३} हे ऐकून चांभार जातीतील लोक वासुदेवाला बेदम मारून त्याचा आवाज कायमचा बंद करतात. यातून वासुदेवने मृत्यूपर्यंत दिलेला संघर्ष दिसून येतो.

सुधीर व नलिनीला विवाह करताना ज्या अडचणी आल्या त्याला समर्थपणे दिलेला लढा म्हणजे संघर्ष होय. सुधीर वाघमारे याच्या जातीची चौकशी करून त्याला अपमानित केले जाते. त्यावेळी सुधीर नलिनीला म्हणतो, ज्यांना आपलं कल्याण कशात आहे हे कळत नाही, त्यांना शिव्या देऊन काय उपयोग आहे. मला त्यांनी हलक्या जातीचं म्हटलं, याचं फारसं दुःख होत नाही. दुःख होतं ते याचं की, आपण सगळे मग ते महार असोत, मातंग असोत नाहीतर चांभार असोत. दलित एकमेकांना आपले मानत नाहीत. एक दुसऱ्याला नीच समजतो. खरं म्हणजे आपणा सर्वांचं दुःख एकच आहे. वेदना एकचं आहे. आपण सगळे सर्वांच्या दृष्टीने मागासलेले दलित आहोत. हा बौद्धिक संघर्ष विचाराकडे, नवसमाज निर्मितीकडे वाटचाल करताना दिसतो. स्वतःच्या प्रगतीबरोबर समाजाची प्रगती व्हावी असे म्हणणारा विचारशील संघर्षशील तरूण येथे पाहावयास मिळतो.

गंगाराम दुर्गे हा मांग जातीतील आहे. त्याला मांग जातीची गावकी येते. गावकी करताना गंगारामला जनावरापेक्षाही हीन वागणूक मिळते याची चीड येते. ‘मांग की’- गुलामगिरी बंद करण्याचा गंगाराम निर्णय घेतो. तेव्हा सर्व चिडून उठतात. पिढ्यान पिढ्या चालत आलेली प्रथा बंद करण्याची हिंमत मांगाला होते, म्हणजे असे म्हणून गावचे सर्व गंगारामला गुरासारखं झोडपतात. त्याला मारलेल्यांची तक्रार घेऊन गंगारामची बायको पोलिस कचेरीत गेली असता तिची तक्रार घेतली जात नाही. डॉक्टरांनी दवाखान्यातून गंगारामला हाकलून लावलं. या सार्व घटनेमधून गंगाराम दुर्गे याने आपल्यावर झालेल्या अन्याया विरुद्ध दिलेला संघर्ष दिसतो.

या कांदंबरीत नुसतेच बौद्धक संघर्ष नाहीत तर या कांदंबरीतील व्यक्तिरेखांच्या स्वभावामुळे माणसांच्या अज्ञानामुळे, अंधश्रद्धेमुळेही बरेच संघर्ष निर्माण झालेले दिसतात. ‘आता उजाडेल’ कांदंबरीत दलितांतर्गत संघर्ष दाखविला आहे. तसेच जुनी अशिक्षित पिढी तर दुसरी शिक्षणाने सुधारलेली पिढी असा दोन पिढ्यातील संघर्ष चिंत्रित केला आहे.

अशाप्रकारे ‘आता उजाडेल’ कांदंबरीत संघर्षाचे वातावरण असल्याने कांदंबरीला उठावदारपणा प्राप्त झालेला आहे. कांदंबरीतील संघर्षमय वातावरणामुळे कांदंबरीला उंची प्राप्त होते.

निवेदनपद्धती :

निवेदनपद्धती हा कांदंबरीचा महत्वाचा घटक आहे. निवेदनामुळे कांदंबरीचे कथानक पुढे सरकत जाते. कथानकाला गती येते. निवेदनपद्धती आकर्षक असावी. या कांदंबरीतील निवेदक सुधीर वाघमारे आहे.

या कांदंबरीचे निवेदन तृतीय पुरुषी आहे. या कांदंबरीत कोंडविलकर यांना नुसत्या सुधीर वाघमारे या व्यक्तिची कहाणी सांगावयाची नाहीतर सुधीरच्या निमित्ताने दलिता बरोबर दलितांतर्गत प्रश्नांना, संघर्षाला वाचा फोडावयाची आहे. दलित प्राध्यापकाला सोसावे लागणारे हाल, दलित व दलितांतर्गत श्रेष्ठ कनिष्ठतेची भावना, आंतरजातीय विवाह, निवडणूकीची सद्यःस्थिती अशा प्रश्नावर प्रकाश टाकला आहे. वास्तववादी विषयावर आधारलेली ही कांदंबरी आहे.

‘आता उजाडेल’ कांदंबरीचा नायक सुधीर याच्या भोवती कांदंबरीचा कथाभाग गुंफलेला आहे. सुधीर म्हणतो की, चांभार जातीतील लोक स्वतःला उच्च व महारांना कमी लेखतात याचे मूळ त्यांच्यातील अज्ञानात आहे. जातीभेदाच्या कारणाला

स्वातंत्र्योत्तर काळातील राज्यकर्ते जबाबदार आहेत असे म्हणायला सुधीर करत नाही.

सुधीर जातीयतेविषयी म्हणतो की, “ आई (वनिता) तुमचेच लोक जातीयता पाळतात, तर आमचे ही तसेच आहेत. ते मातंगाला जवळ घेत नाहीत. त्यांच्याकडे खातपीत नाहीत. सुंभ जळला तरी त्याचा पीळ जळत नाही तसं हे आहे. तेव्हा हा पीळच आधी नाहीसा केला पाहिजे. म्हणजे सुंभ उसकून टाकला पाहिजे.”^{४४} यावर वनिता म्हणते, म्हणजे काय करायचं या प्रश्नाला सुधीर उत्तर देताना म्हणतो, ‘आज मी तुमच्या जेवायला आलोय तसं तुम्हीही आमच्याकडे आलं पाहिजे. याला रोटी व्यवहार म्हणतात.’ तसचं बेटी व्यवहार ही सुरु झाले पाहिजेत असे सुधीर आपले विचार व्यक्त करतो.

सुधीर नलिनीला समजुतदारपणे सांगून तिला आपल्या आयुष्याची जोडीदारीनं म्हणून स्वीकारतो. अशाप्रकारे निवेदनपद्धतीतून सुधीरच्या जीवनाचा प्रवास दाखविला आहे.

संवाद :

संवाद हा काढंबरीतील महत्त्वाचा घटक मानला जातो. संवाद या घटकामुळे काढंबरीतील व्यक्तीचे स्वभाव, वर्ण, दोष, गुण यासारख्या घटकांची माहिती मिळते. त्या दृष्टीने ‘आता उजाडेल’ या काढंबरीतील संवादाचा विचार करू. ही सामाजिक काढंबरी आहे. या काढंबरीतील संवाद स्वभाविकपणे त्यात्या व्यक्तिरेखाच्या तोंडी आलेले आहेत. यातील पात्रे जशी दलित अज्ञानी आहेत, तशीच ती सुशिक्षित पांढरपेशी ही आहेत.

या काढंबरीतील प्रत्येक पात्र संवादामुळे सजीव झालेले आहेत. माधव कोंडविलकर यांनी या काढंबरीत वठार गावातील समाज, त्यांची अविकसित मने, श्रेष्ठ कनिष्ठ भेद, जातीयता वेगवेगळ्या स्वभावाची माणसे, त्यांचे वागणे संवादातून दाखविले आहे.

नान्या हमाल सुधीर वाघमारे यांना घेऊन बापूसाहेब होनाळकर यांच्या घरी नेतो. वाड्याच्या दरवाज्यातून हाक मारून सांगतो.

“बापूसाहेब पाहुणे आलेत!”

“कोण आहे रे, आतून प्रश्न आला”

“मी नान्या हमाल”^{४५} अशी नान्या हमालाने स्वतःची ओळख करून दिली.

सुधीर बापूसाहेबांच्या घरी जातो. तेव्हा बापूसाहेब आपल्या बायकोची (शालीनीताई) ओळख करून देत असताना शालीनीबाई व सुधीरचा त्यावेळचा संवाद- “नमस्कार!” सुधीरनं हात उंचावला आणि खिशातली चिढी काढून देत तिला म्हटलं,

“ही आबासाहेब देशमुखांनी दिलीय.”

“कुठले देशमुख?”

“मिलंग्याचे.”

“कुठं आहे हे मिलंगा?”

“लातूर जिल्ह्यात!”

“हे लातूर कुठं आलं?”

“मराठवाड्यात!”

“म्हणजे मुंबईच्या पलीकडे का?”

“नाही सोलापूरच्या पुढे!”

“आपल्या महाराष्ट्रातच का?”

“होय!”

“इथून किती लांब आहे?”

“पुष्कळ! मी काल सकाळी घरातून निघालो....”

“बापरे! म्हणजे बराच मोठा आहे हो आपला महाराष्ट्र!”

“तुम्ही तिकडे काय करता?”

“तिकडे बेकार होतो. इकडे नोकरी मिळालीया!”

“अस्स! म्हणजे इकडचे बेकार तिकडे जातात आणि तिकडचे बेकार इकडे येतात! बरं
तुम्ही इथं उतरलेत कुठं?”

“गाडीतून उतरलोय ते थेट इथं आलोय बापूसाहेबांना भेटून मग ठरणार कुठं राहयचं
ते!”

“अस्स आहे का?” तिनं एक श्वास घेऊन सोडला. “थांबा हं, सांगते!” असं
म्हणून ती आत गेली.”^{४६}

या काढंबरीतून जातीची श्रेष्ठता सांगणारे अनेक संवाद आलेले आहेत. दलित
व दलितअंतर्गत दुःखाचे वेगळे दर्शन या संवादातून घडते. या काढंबरीतील सर्वच
संवाद सहज, सरळ, बोलके आणि मनाला भिडणारे आहेत. अशाप्रकारे ‘आता
उजाडेल’ काढंबरीमध्ये पात्रानुरूप संवाद आलेले आहेत.

भाषाशैली :

‘आता उजाडेल’ या काढंबरीतील माधव कोंडविलकर यांची भाषा संमिश्र
स्वरूपाची आहे. या काढंबरीत राजापूरी कोकणी भाषा वापरल्यामुळे कोकणी भाषेचे
स्वरूप समजण्यास मदत होते. या संमिश्र स्वरूपाच्या भाषेमुळे उठावदारपणा आलेले

आहे. या काढंबरीत येणारी पात्रे जशी पांढरपेशीय सवर्णीय आहेत तशीच दलित ही आहेत. चर्मकार समाजाची भाषा वापरल्यामुळे चांभार जातीतील लोकांची भाषा, स्वभाव, चर्मकार व्यवसाय याविषयी माहिती होण्यास मदत होते.

या काढंबरीत कधी राजापूरी बोली त्याबरोबरच वृत्तपत्रीय बातम्या, व्याख्यानांची भाषाही अनेक ठिकाणी दिसते. पात्रानुरूप भाषा बदलताना दिसते.

नलिनीविषयी धोँडूमास्तर म्हणतो, “साधे तेच सोदे असतात.”^{४७} या छोट्याशा वाक्यातून नलिनी हिच्यावर प्रकाश पडतो.

चर्मकार समाजातील रामजी पवारच्या तोंडची भाषा -

“काय गो नल्या! अगदी अभ्यासात दंगून गेली आहेस! मी इथं बसलो तर विचारायचं तरी!”

“आजोबा, तुम्ही सरांबरोबर बोलताय मग मी कशाला मध्येच बोलू?”

“अगो, तुला आता आमच्याशी बोलायला वेळ नाही. तू आता मोठी झालीस!”

रामजी टोचून बोलला.

“मराठवाडा म्हणजे काय?” रामजी चिडल्यागत सुधीरला म्हणला.

“आपल्याला यातलं काय म्हायती नाय.” रामजी म्हणाला.

“मग तुम्हाला काय माहिती आहे?”

“आपल्याला फक्त हया राजापूर शार आणि याक मुंबैशार म्हायती हाय बाकी आपल्याला तिसरा काय म्हायती नाय.” रामजी पवार तिरसटासारखा बोलला.

“तात्या, तुम्हाला तरी बरचं माहिती आहे. अजून मुंबई पाहिली नाही. आणि तुमचं हे राजापूर प्राचीन आहे.” सुधीर हसत म्हणाला, “अवो, मोटा असान त्येचा आमास उपेग काय? त्येच्यात आमास नाय हगास जागा!”^{४८} रामजी कडवटपणे बोलला.

अशा भाषेतून चर्मकार समाजाची कोकणी राजापूरी भाषा समजते. या भाषेतून रामजीच्या स्वभावाची ओळख होते.

एकदा सुधीरच्या मित्राने मासिकाच्या अंकाचं नळकांड बनवून उगाचचं मांडीवर मारू लागला. त्यावेळी मित्राबरोबर संभाषण करते वेळची भाषा - सुधीरनं मित्राला रोखलं, ‘तुम्ही पुस्तक अशी वापरणार असाल तर माझ्याकडून यापुढं तुम्हाला पुस्तक मासिक मिळणार नाहीत. आपण कपडे किंवा दागिने जपून वापरतो. तशी पुस्तकंही वापरावी त्यांचीही काळजी घ्यावी. त्यावर प्रेम करावं.’ तुम्ही पुस्तकांना फार जपता बुवा! त्यांना इतकं कशाला जपायला हव?’ तो मित्र म्हणाला.

“म्हणजे काय?” सुधीर आश्चर्यचकीत होऊन म्हणाला, ‘ती काय टाकाऊ वस्तू आहे? एकदा वाचलं आणि फेकून दिलं! ती निर्जीव दिसली तरी ती आपल्याशी बोलत असतात. ज्ञान देतात.’ “तुमचं हे सार ठीक आहे. पण दागिने व कपड्यांशी त्यांची कशी काय तुलना करता?” मित्रानं त्याला विचारलं “म्हणजे काय? सुधीर पुन्हा चकीत झाला व म्हणाला, “दाग-दागिने व कपडे शरीराचं सौदर्य वाढवतात, तसंचं पुस्तक बुद्धीचं सौदर्य नाही का वाढवीत? आपल्याला नवनवे विचार नाही का शिकवित?”^{४९} यावरून सुशिक्षिताच्या भाषेचे स्वरूप समजते.

म्हणी, वाक्‌प्रचार आणि उपमा :

‘आता उजाडेल’ काढंबरीमध्ये माधव कोडंविलकर यांनी म्हणी, वाक्‌प्रचार आणि उपमा या घटकांचा वापर केला आहे. म्हणी, वाक्‌प्रचार, उपमा यांचा वापर केल्यामुळे काढंबरी वैशिष्ट्यपूर्ण आणि वाचनीय बनली आहे.

‘माय मरो आणि मावशी उरो’, ‘नाव सोनूबाई पण हातात कथलाचा वाळा’, ‘दिसतं तसं नसतं’, ‘एक घाव दोन तुकडे’, ‘साधी तीच सोदी असतात’, ‘सुंभ

जळाला तरी पीळ जळत नाही’, ‘झालं गेलं गंगेला मिळालं’, ‘शेरास सव्वाशेर’, ‘कावळा बसायला अन् फांदी मोडायला’ यासारख्या म्हणीमुळे भाषाशैली समर्पक बनली आहे.

‘गान्हाणे घालणे’, ‘आगी सारखे ओकणे’, ‘कुटाळक्या करणे आकाश पाताळ करणे’, ‘मनात कालवाकालव होणे’, ‘अंगाची आग होणे’, ‘भांबावून जाणे’, ‘परांदा होणे’, ‘वाधिणी सारखे चवताळणे’

वरील म्हणी, वाक्प्रचार, उपमा आणि राजापूरी कोकणी शब्द यामुळे भाषेला एक वेगळे रूप आले आहे. कमी शब्दात पण व्यापक अर्थ व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य माधव कोऱ्डविलकर यांच्या भाषेला लाभले आहे. या काढंबरीतून कोकणी राजापूरी भाषा वाचकाला माहित करून दिली आहे. या वैशिष्ट्यामुळे लेखकाची भाषाशैली दलित ग्रामीण जीवन चित्रण करण्यास समर्थ ठरली आहे असे वाटते. माधव कोऱ्डविलकर यांनी कोकणी राजापूरी भाषेचा वापर करून साहित्य लिहिल्यामुळे एकूणच मराठी साहित्यात मोलाची भर घातली आहे.

समारोप :

माधव कोडंविलकर यांनी लिहिलेल्या ‘अनाथ’, ‘डाळ’, ‘हाताची घडी तोंडावर बोट’, ‘एक होती कातळवाडी’ यासारख्या काढंबन्यापैकी ‘आता उजाडेल’ ही काढंबरी उल्लेखनीय आहे. ही काढंबरी आपल्या गुणसामर्थ्यनि नावारूपाला आली आहे. या काढंबरीतून लेखकाने भावी तरूण पिढीला उदात्त अशी विश्वव्यापक दृष्टी देण्याचे महत्त्वाचे कार्य केले आहे. तसेच चर्मकार समाजातील दुःख, दारिद्र्य, अंधश्रद्धा, रुढी-परंपरा आणि जातपंचायत यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

कांदंबरीचा नायक सुधीर भोवती कांदंबरीचे कथानक गुंफले आहे. प्रा. सुधीर वाघमारे व नलिनी यांच्या प्रेमाची कथा कांदंबरीत आलेली आहे. सुधीर हा जातीने महार असल्याने चर्मकार समाजातील लोकांना सुधीर व नलिनीचे प्रेमसंबंध मान्य नसतात. चर्मकार समाज हा अशिक्षित, रूढी-परंपरा मानणारा व अंधश्रद्धा पाळणारा दाखविला आहे. चर्मकार समाजातील लोक महार जातीतील लोकांना आपल्यापेक्षा कनिष्ठ मानतात यावरून दलितांतर्गत जातीयता दिसते.

‘आता उजाडेल’ कांदंबरीतून सर्व व दलित यांच्यातील दरी कमी होत आहे. पण दलितांतर्गत दरी वाढत असल्याचे चित्रण आले आहे. दलित जातीअंतर्गत जसे रोटी व्यवहार होतात तसेच बेटी व्यवहार व्हायला पाहिजे असा विचार या कांदंबरीत मांडली आहे. या कांदंबरीत सुधीरने आपला विवाह महात्मा फुल्यांच्या ‘सत्यशोधक समाजोक्त’ पद्धतीने करून तरूण पिढीपुढे वेगळा आदर्श ठेवला आहे.

चर्मकार समाजातील लोक एखादा सुखाचा कार्यक्रम असो अगर दुःखाचा, दारू, माडी पिऊन पार पाडतात. यातून चर्मकार समाजातील व्यसनाधीनता दिसते. आबासाहेब देशमुख या पात्राच्या माध्यमातून सर्व लोक दलित लोकांच्यावर कसा अन्याय करतात हे दाखविले आहे. तर बापूसाहेब होनाळकर यांच्या माध्यमातून राजकीय व्यक्तीचा ढोऱीपणा नजरेस आणून दिला आहे. या कांदंबरीतील स्त्रिया कष्टाळू, दुःखात सुख मानून येईल त्या संघर्षाला तोंड देऊन जीवन जगताना दिसतात. सौ. कुलकर्णी आणि मुमताजभाभी या स्त्रिया तरूण पिढीचे प्रतिनिधीत्व करताना दिसतात.

सुधीर वाघमारे यांच्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व महात्मा फुले यांच्या विचारांचा प्रभाव दिसतो. हिंदू धर्मातील लोक मुस्लिम लोकांना आपले विरोधक मानतात. परंतु या कांदंबरीत मुस्लिम आपले विरोधक नसून ते आपलेच आहेत असा

विचार व्यक्त केला आहे. यावरून भारतातील जाती व्यवस्थेचे मूळ कारण येथील वर्णव्यवस्थेत असल्याचे दिसून येते.

प्रस्तुत कादंबरीतून सुशिक्षित वअशिक्षित पिढी म्हणजेच एक पुरोगामी विचाराची पिढी तर दुसरी प्रतिगामी विचारांच्या पिढीच्या संघर्ष येतो. कादंबरीच्या उत्तराधार्ता सुधीर नलिनीला म्हणतो की, ‘नलू तू काही काळजी करू नको त्या लोकांच काही चुकत असेल. पण आज ना उद्या ती चूक त्यांच्या लक्षात येईल. मग ते सारं विसरतील आणि एक दिवस ते आपल्याशी बोलतील. प्रेमानं वागतील. अगं, रात्र झाली, अंधार झाला तरी पुन्हा उजाडतचं आणि प्रकाश पडतोच!’ असा आशावादी दृष्टिकोन ‘आता उजाडेल’ कादंबरीच्या नावातून व्यक्त करून विश्वव्यापक विचार प्रस्तुत कादंबरीमधून व्यक्त करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला आहे.

संदर्भ सूची

१.	कोडंविलकर, माधव	:	‘अस्मितादर्श’, दिवाळी अंक, १९८५ ‘राजापूरची डायरी’ पृष्ठ क्र. ३३
२.	कोडंविलकर, माधव	:	‘आता उजाडेल’, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पहिली आवृत्ति-२००१, पृष्ठ क्र.५७.
३.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१०५.
४.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१०५.
५.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१२०.
६.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.२५.
७.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५६.
८.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५७.
९.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५७-५८.
१०.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५९
११.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.७७.
१२.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.७७-७८.
१३.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.८८
१४.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.८८.
१५.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.२०.
१६.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१०१.
१७.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१२२.

१८.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. २१.
१९.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ३५.
२०.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १०१.
२१.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १०५.
२२.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १०७.
२३.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १०८.
२४.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १०८.
२५.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. १५.
२६.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ७.
२७.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ७.
२८.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ७.
२९.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ४२.
३०.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ४६.
३१.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ८०.
३२.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ११७.
३३.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ९४.
३४.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ६६.
३५.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ६७-६८.
३६.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ६८.
३७.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ३५.
३८.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ५७.
३९.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र. ७५.

४०.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१.
४१.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.२३.
४२.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५४.
४३.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.१२२.
४४.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.६०-६१.
४५.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५.
४६.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.५-६.
४७.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.४९.
४८.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.३१.
४९.	तत्रैव,	:	पृष्ठ क्र.२५.